

**“SEVDALİNK” VE “İNSANLIK AYAĞA KALK” ROMANLARINDA
BOSNA SAVAŞI’NDAKİ TOPLUMSAL YAPI VE İLİŞKİLERİN
OLUŞUMSAL YAPISALCI ELEŞTİRİSİ**

**“THE PROCESSUAL STRUCTURALIST CRITICISM OF THE SOCIAL
STRUCTURES AND RELATIONS IN THE BOSNIAN WAR IN NOVELS
“SEVDALİNK” AND “İNSANLIK AYAĞA KALK”**

Demet YENER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Araştırmaları
Anabilim Dalı YL Öğrencisi, Çanakkale/TÜRKİYE, E-Mail: demetyener@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Cumhur ASLAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Çanakkale/TÜRKİYE, E-Mail: cumhur@comu.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p>Makale Geçmişi: Geliş: 04 Nisan 2018 Kabul: 06 Mayıs 2018</p>	<p>İnsanlık tarihinin en büyük trajedilerinden biri olan Bosna savaşı ve Bosna soykırımı edebiyat, şiir, roman, sinema olmak üzere pek çok alanda ele alınmış ve irdelenmiştir. Savaş ve soykırımın yarattığı insanlık trajedisi geniş biçimde ele alınmış ve insanlık tarihinin bu “utanç sayfası” eleştirel biçimde sorgulanmıştır. Bosna savaşı politik/siyasal bir çatışma kadar bir kültür, ideoloji ve kimlik çatışmasını da içermektedir. Müslüman kimliği ve kültürel arka planı Bosna sorununun ele alındığı tüm çalışmalarda öncelikli konular arasında yer almıştır.</p> <p>Bu makalede Bosna savaşı ve soykırımı üzerine yapılmış iki roman ele alınarak toplumsal, kültürel ve ideolojik açılarından karşılaştırılmış ve benzerlik/farklılıklar saptanmaya çalışılmıştır. Bosna sorununun kimlik, din ve ideoloji bağlamlarında ele alınma biçimleri ortaya konularak, soruna ilişkin farklı yaklaşımların nedenleri saptanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Bosna sorununu İslamcılık temelinde ele alan roman ile hümanist temelde ele alan roman karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir.</p> <p>Bu çalışmada romanlar Lucien Goldmann’ın Oluşumsal Yapısalcılık yöntemi uyarınca incelenmiştir. Oluşumsal Yapısalcı yöntem hem metnin içsel anlam düzeylerini hem de metnin dışsal anlam düzeylerini çözümlemeye çalışan bir yöntemdir. Bu makalede daha çok metnin içinde yer aldığı ideolojik ve toplumsal boyutlar ele alınmaya çalışılmıştır. Makalede romanlara dair daha çok artsüremli bir perspektiften dönemin sosyal, kültürel koşulları, yazarın dünya görüşleri ele alınmaya çalışılmıştır.</p>
<p>Anahtar Kelimeler: Bosna Savaşı, roman, soykırım, din, kimlik, ideoloji.</p>	
<p>DOI: 10.26809/joa.2018239558</p>	

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Article History: Received: 04 April 2018 Accepted: 06 May 2018</p>	<p><i>The Bosnian war and genocide, which is one of the biggest tragedies in human history, has been a popular topic in various fields such as literature, poetry, novels, and cinema. The tragedies created by the war and the genocide have been critically subjected in numerous works. The Bosnian war includes both political struggles and cultural, ideological, and identity conflicts. The Muslim identity and its cultural background is an important theme in all the studies concerning the Bosnian problem.</i></p> <p><i>This paper first scrutinizes two novels written over Bosnian war and then they are compared to each other concerning cultural and ideological aspects. Moreover, the paper aims to analyze the different forms in which the religious, identity, and the ideological aspects of the Bosnian problem are handled, and also it contents to understand the differences in these distinct approaches. To this end, two novels, which approach to the problem from different agendas, an Islamic and a humanistic one respectively, are comparatively scrutinized.</i></p>
<p>Keywords: <i>The Bosnian War, genocide, religion, identity, ideology.</i></p>	
<p>DOI: 10.26809/joa.2018239558</p>	

1. GİRİŞ

Nedeni her ne olursa olsun “savaş” olgusu toplumsal ve bireysel anlamda yaralayıcı, travmatik, kaotik ve kötücül sonuçlar yaratır. Bu sonuçların izleri nesiller boyu atlatılmayan korkular ve iyileşmeyen yaralar bırakır. Bu denli etkili bir olgunun da tarih kadar edebiyat, sosyoloji, psikoloji, sanat ve sinemanın da konusuna girmesi kaçınılmazdır. 20. yüzyılın en büyük savaş trajedilerinden biri olan Bosna Savaşı da bu anlamda şiir, sinema, müzik, roman gibi birçok alanda konu edilmiştir. Bosna’da yaşanan insanlık dışı uygulamalar ve vahşet edebiyat ve özellikle de romanlar aracılığıyla ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bosna gerek tarihsel geçmişi nedeniyle gerekse Müslüman kimliğiyle Türkiye’de her zaman yakından takip edilen ve ilgilenilen bir toplum olmuştur. Dolayısıyla Bosna’da yaşanan trajedi Türkiye’de siyasal, ideolojik, politik ve kültürel açılardan ele alınmıştır. Bosna, her yönüyle Balkanlarda ve dünyada dikkatleri üzerine toplayarak ilgi odağı haline gelmiş bir ülke olarak benim de ilgiyle takip ettiğim ve üzerinde çalışmak istediğim bir konu olmuştur. Üzerinde sayısız kitap, makale, roman ve şiir yazılmış, şarkı ve ağıtlar bestelenmiş, filmler çekilmiştir. Bosna’da yaşanan trajedi, romanlar açısından da ele alınmış gerek ülkemizde gerekse yabancı ülkelerde çok sayıda roman bu konuya eğilmiştir.

Çalışmamızda Bosna sorunu, edebiyat sosyolojisi açısından irdelenmiş, sanatın ve toplumun penceresinden Bosna sorunun nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Burada öncelikle konuya farklı açılardan bakan, Hümanist ve İslamcı-Muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek iki roman seçilmiş, bu romanlar, Lucien Goldmann’ın Oluşumsal Yapısalcılık yöntemi uyarınca incelenmiştir. Sonrasında konunun daha kolay anlaşılması ve tarihsel sürecin bilinmesi açısından Bosna tarihi hakkında bilgi verilmiş, kültürel-ideolojik bakış açıları sunulmuş ve ardından da romanlar bakış açılarına göre seçilen yöntem uyarınca incelenmiştir. Son olarak da iki farklı bakış açısına göre yazılan romanların ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel farklılıkları karşılaştırılmış, böylelikle aynı olayın farklı bakış açılarından değerlendirilmesi yoluyla ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Dünyanın her neresinde yaşanırsa yaşansın savaş denen olgu, yaşandığı coğrafyanın da ötesine geçerek bütün dünyaya hem askeri hem de sosyal konularda etki eder. Yaşanan her bir savaşın yarattığı askeri yıkımlar kadar günlük hayata bıraktığı izler de derin ve ağırdır. Doğal olarak zamanla tüm diğer gündelik ve sosyal olaylar gibi savaş da

edebiyatın konularından biri haline gelmiştir. Tarihi süreci içinde fazlasıyla savaş ve göç yaşamış olan Bosna, aynı sebeplerden dolayı bizim edebiyatımıza da konu olmuştur. Savaşın trajedisi, vahşet, katliama varan eziyetler ve taraflara ait gözü dönmüş davranışlar, çoğu zaman romana yerleştirilen aşk olgusuyla birlikte verilerek okuyucuya sunulur (Doğan & Hatipoğlu, 2013, p. 1).

Bu çalışmada tarihi bir olay olan Bosna Savaşı'nı iki farklı Türk yazarın, Ayşe Kulin ve Ali Erkan Kavaklı'nın, Sevdalinka ve İnsanlık Ayağa Kalk romanlarında, nasıl bir dil ve bakış açısıyla yansıttıkları aktarılmaya çalışılacaktır. Lucien Goldmann'ın "Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri" yöntemi çerçevesinde roman incelemeleri yapıldıktan sonra Bosna Savaşı'nın Yugoslavya genelinde nasıl başladığını ifade eden tarihsel süreç ve dönemin kültürel-ideolojik yapısı anlatılacaktır.

2. BOSNA SAVAŞI

2. 1. Tarihsel ve Toplumsal Temeller

1992 yılında daima hayalini kurdukları "Büyük Sırbistan"ı kurma arzusu peşindeki Sırp, Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç'in desteğiyle, Bosna Sırp Cumhuriyeti ve Sırp Demokrat Partisi (SDS) Başkanı olan Radovan Karadžić ve General Ratko Mladić önderliğinde, Bosna'daki terörlere başlamışlardır (Dikici, 2004, p. 219).

2. 1. 1. Bosna Savaşı'na Doğru

Bosna'yı Berlin Anlaşması'na dayanarak 1878 yılında 29 Temmuz'da başlayıp 28 Ekim'de sona erecek biçimde işgal eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan bu bölgeyi kendine bağlama hedefine ulaşmayı 20. yüzyılın başına kadar başaramamıştır (Sürgevil & Özgün, 2012, p. 10; Bora, 1999, p. 29; Eker, 2006, p. 73). 1986 yılında Komünist Parti Başkanlığı'na ve 1989 yılında da Sırbistan Devlet Başkanlığı'na gelen Slobodan Miloseviç, "Büyük Sırbistan" idealini gerçekleştirmeye yönelik politikalar izlemeye başlayınca federasyonda hızlı bir dağılma sürecine girilmiştir (Sağlam, 2015, p. 575). "Tüm Sırp bir çatı altında" sloganıyla, Yugoslav Halk Ordusu'nu da denetimi altına alan Sırp, tüm ülkeyi ele geçirmeyi planlamıştır (Kaptan, 2008, p. 27). Miloseviç, Sırp arasında Müslümanlara karşı sonsuz bir kin uyandırmak, Sırp etnik temizliğe (Gümüş, 2005, p. 54), şiddete, tecavüze ve teröre teşvik etmek için sayısız propagandalar yapmıştır (İlhan, 2010, p. 38; Ülker, 2011, p. 150). Bununla da kalmamış, sonuca bir ay içinde ulaşılmadığını gördüğünde Bosna içinde yerel radyolar ve özel televizyonlar açmış*, buralarda yazılı basının da desteğiyle Müslümanların Sırp köylerini basarak Sırp acımasızca öldürdüklerini, kiliseleri yıkarak camiler inşa ettiklerini, Sırp topraklarının bu yolla İslamlaştırıldığını gün boyu kesintisiz yayın yaparak propaganda yapmıştır. Yine basında, Saraybosna Hayvanat Bahçesi'ndeki aç hayvanlara yem olarak Sırp çocukların verildiği yönünde asılsız birçok haberler yayınlamıştır (İlhan 2010, 38, Koçak 2010, 104).

Yugoslavya'da federasyondan kopan ilk ülke Slovenya olmuştur. Slovenya'nın 25 Haziran 1991 tarihinde federasyondan ayrılmasının ardından asıl korkulan şey olmuş ve Almanlardan açık açık destek alan Hırvatlar da (Selver, 2003, p. 95; Ülger, 2003, p. 44) aynı gün bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Alili, 2010, p. 52; Kaptan, 2008, p. 23). Sırbistan bunun üzerine iç savaşı tetikleyecek olan askeri mücadelelere başlamıştır (Sağlam, 2015, p. 575).

*"... Miloseviç'in planları, ihtirasları ve yardımcıları vardı. Baş çömezi, Belgrad Televizyonu'nun başındaki Dušan Miteviç, televizyonun gücünü öylesine kötüye kullanacak, Sırp etnik temizliğine tahrik edecek, halkı kurmaca senaryolarla öylesine dolduruşa getirecekti ki Yugoslavya'nın Miloseviç'in rehberliğinde eceline koşusunu hiç kimse durduramayacaktı." (2016, p. 36).

Bosna, 1992 yılında yapılan referandumun ardından bağımsızlığını ilan ederken, Bosna Parlamentosu da 5 Nisan 1992 tarihinde Bosna’nın Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nden ayrıldığını ilan etmiştir (Ekinci, 2014, p. 17). Karadziç önderliğinde başlayan çatışmalarda Sırlar, Bosna’nın yarısından fazlasını işgal etmiş, milyonun üzerinde Boşnak ve Hırvat göç etmek zorunda kalmış, yüz bin civarında insan öldürülmüş, ayrıca toplu katliamlar ve tecavüzler yaşanmıştır (Sürgevil & Özgün, 2012, p. 180). Hırvatlar donanımlı askeri birimlere ve Sırlar da Avrupa’nın en büyük dördüncü büyük ordusu olan Yugoslav Federal Ordusu’na sahipken Bosna’nın elinde güçlü bir askeri örgütlenme ya da ağır silahlar hiç olmamıştır (Arı & Pirinççi, 2013, p. 6). Bosna’da Sırların en fazla taban bulduğu yer olan Banja Luka’daki Sırp milliyetçileri, askeri çatışmalara hazırlanırken, “etnik temizliği”[†] sivil yöntemle başlatmıştır ve yerel yönetim, imkânların %80’ini Sırlara, geriye kalan kısmını da Sırp olmayanlara vermiştir (Bora, 1999, pp. 83, 96). Bosna’da 1992 referandumu sonrası tam bir Boşnak katliamı yaşanmıştır. Savunmasız Boşnaklar, Yugoslav Ordusu’ndan alınan silahlarla, Sırp çeteler tarafından kitlesel biçimde yok edilmiştir. Bu sırada BM ve NATO desteğinde uygulanan ambargo bahanesiyle silahsızlandırılan Müslüman Boşnaklar savunmasız kalmıştır (Alili, 2010, p. 56; Koçak, 2010, p. 165).

2. 1. 2. Bosna Savaşı

1992 yılının ilkbahar mevsimiyle 1995 yılının sonbaharı arasındaki süreçte en yıkıcı ve en şiddetli savaş, Avrupa’da, Hırvatistan ve Bosna bölgelerinde yaşanmıştır. Bosna’da süren savaş, herkesin bildiği savaş kurallarının çok ötesinde şekillenmiştir (Erbesler, 2014, p. 13; Crampton, 2007, p. 250). Üç temel etnik topluluk olan Müslüman Boşnaklar, Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar arasında sürekli bir biçimde acımasızlığa dayanan kanlı çatışmalar yaşanmıştır (Crampton, 2007, p. 250). Asıl Bosna Savaşı, asıl katliam ve eziyetler süreci, 1 Mart 1992’de, Boşnak Ramiz Pelaliç’in, Sırlara ait bir kilisede düğüne katılanlara saldırarak damadın babasını öldürüp Papazı yaralamasıyla başlamıştır. “Kanlı Düğün” olarak geçen ve çoğu kimse tarafından unutulmuş olan bu olay esasen savaşın başlamasındaki en son tetikleyici etken olmuştur. Ertesi gün Saraybosnalı Sırlar, kendilerini Boşnak saldırısından koruma bahanesiyle barikatlar kurmaya ve silaha sarılmaya başlamıştır (Alili, 2010, p. 56; Kaptan, 2008, p. 26). Miloseviç’in desteklediği ve Sırp asıllı subayların hâkimiyetindeki Yugoslav Ordusu tarafından da desteklenen aşırı milliyetçi Sırp Çetnikler[‡], yakıp yıkarak, bombalayarak ya da sayısız tecavüz suçları işleyerek Bosna’nın %60’lık kısmını ele geçirmişlerdir (İlhan, 2010, p. 25; Türbedar, 2010, p. 42).

Avrupa Topluluğu (AT) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Bosna’nın bağımsızlığını, 7 Nisan 1992 tarihinde tanımış ve Yugoslavya’ya ait cumhuriyetlerin sınırlarının şiddet kullanmak suretiyle değiştirilmesinin kabul edilemez olduğunu belirten ortak bir açıklamada bulunmuşlardır (Taşar, et al., 1996, p. 225). Sırlar, üç yıl boyunca uluslararası hiçbir çağrı ya da uyarıya kulak asmayarak Bosna’da Bosnalılara yönelik insanlık dışı uygulamalarını pervasızca sergilemişlerdir. Kuşatma altındaki kentlerde ve mülteci kamplarında pek çok insan öldürülmüş, tecavüze uğramış ve işkenceyle katledilmiştir (Kaptan, 2008, p. 27). Batılı devletler, başta Saraybosna olmak üzere Sırların kuşatma altında tuttuğu kentleri bombalamasına, sniper ateşiyle masum sivilleri öldürmesine, seçilmiş kişilerin toplama kamplarında öldürülmesiyle gerçekleştirilen etnik temizlik ya da arındırma hareketine çok uzun bir süre seyirci kalmıştır (Kaptan, 2008, p. 26; Çauşeviç, 1994, p. 62).

[†] Çalışmamızda ele aldığımız her iki romanda da “etnik temizlik” vurgusu özellikle dile getirilmiştir. Kulin, Sevdalinka romanında “*Etnik temizlik tamamlanmıştı.*” diyerek romanı bu çerçeveye oturtmuştur (2016, p. 153). Kavaklı, İnsanlık Ayağa Kalka romanında “*Etnik temizlik mükemmel işliyordu; bütün dünyanın gözü önünde!..*” diyerek etnik temizliğe dikkat çekmiştir.

[‡]Çetnik: 1800’lerden beri aşırı milliyetçi Sırp çetelerine verilen isim. (Crampton, 2007, p. 11)

Mart ayı ortasından itibaren Sırp kentten yirmiden fazla yerine otobüslerle ve arabalarla barikatlar kurmuştur. Bosna’nın uluslararası alanda tanındığı gün gösteri yapan kırk bin kişinin üzerine ateş açılmış, olaylarda altı kişi ölmüş, onlarca insan yaralanmıştır. Bosnalı Sırpın Lideri Karadžić, oradaki otuz bin Sırp’ı kurtarmak için Saraybosna kentini kuşattıklarını söylemiştir (Taşar, et al., 1996, p. 254). 1995 yılının mayıs ayında tarihe “Pazaryeri Katliamı” olarak geçen Sırp saldırısıyla karşılaşan Saraybosna’da havan topu saldırısı sonunda sivil halktan otuz yedi kişi ölmüş ve altı yüz doksan yedi kişi yaralanmıştır (Karasu, 2008, p. 56).

Otuz civarında ülkenin dışişleri bakanları ve Eski Yugoslavya Federal Cumhuriyeti liderlerinin katıldığı Londra Konferansı, AT dönem başkanlığı görevini yürüten İngiltere tarafından 26-27 Ağustos 1992 tarihinde AT ve BM gözetiminde Londra’da yapılmıştır (Crampton, 2007, p. 252). Londra Konferansı’nda Bosna’nın var olan sınırlarının bütünlüğünün tanınmasına, Sırpın güç kullanarak toprak kazanmasının ve yerli halkı toprağından uzaklaştırmasının önlenmesine, ağır silahların uluslararası denetim altına alınmasına, insancıl yardımların BM koruması altında artırılmasına ve son çözüme ulaşabilmek için Cenevre’de bir mekanizma kurulmasına karar verilmiştir. Alınan tüm bu kararlara rağmen Bosna’da zulüm artarak devam etmiştir (Sürgevil & Özgün, 2012, p. 257). Sırpın saldırıları zaten her geçen gün daha da artıyorken üstüne bir de 27 Mayıs 1992 tarihinde Saraybosna’da ekmek kuyruğundaki insanlar üzerine de bomba yağdırmıştır (Taşar, et al., 1996, p. 254; Çauşević, 1994, p. 132).

BM temsilcisi Cyrus Vance ve AT temsilcisi David Owen’ın girişimleriyle 2 Ocak 1993’te Sırp, Hırvat ve Müslüman önderler Cenevre Barış Konferansı’nda toplanmıştır (Erbesler, 2014, p. 142). Vance–Owen Barış Planı, zayıf bir merkezi hükümet etrafında oluşturulmuş güçlü eyaletler hedeflemiştir. Anayasa, askeri konular ve yarı özerk bir konfederal sistemde toprak düzenlemeleri yapılmıştır (Sürgevil & Özgün, 2012, p. 257). ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve İspanya’nın temsilcileri tarafından 22 Mayıs 1993’te açıklanan “Ortak Hareket Planı” uyarınca ve BM’nin 824 ve 836 sayılı kararlarına bağlı olarak Bosna’nın altı kenti, Saraybosna, Tuzla, Zepa, Gorazde, Bihaç ve Srebrenica, BM koruması altına alınarak “Güvenli Bölge” ilan edilmiş ve silahtan arındırılmışlardır (Sürgevil & Özgün, 2012, p. 259). BM tarafından belirlenen Güvenli Bölgeler hem gereken şekilde korunmamış hem de BM’nin koyduğu uçuş yasağı dört yüz altmış beş defa ihlal edilmiştir (İlhan, 2010, p. 49).

ABD’nin girişimleriyle 24 Şubat 1994 tarihinde **Boşnak-Hırvat Federasyonu**’nun oluşmasını sağlayan Washington Anlaşması’nın imzalanmasıyla, Bosnalı Müslümanlarla Bosnalı Hırvatlar arasında ateşkes sağlanmıştır (Crampton, 2007, p. 255; Erbesler, 2014, p. 144). Bu anlaşmaya göre, federal hükümetin sorumluluk alanları; savunma, dış siyaset ve ekonomi olarak belirlenmiştir. Federasyonda, siyasî güç Müslümanlar ve Hırvatlar arasında eşit olarak bölüşürüleceği için cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık görevlerinin Boşnaklarla Hırvatlar arasında yıllık dönüşüm şeklinde el değiştirerek yürütülmesine karar verilmiştir (Sürgevil & Özgün, 2012, p. 260; İlhan, 2010, p. 192). Sırp, Hırvat ve Boşnak grubun katıldığı Bosna Savaşı, 1995 yılının sonuna gelindiğinde, ABD öncülüğündeki NATO güçlerinin müdahalesiyle sona ulaşmış ve Dayton Barış Anlaşması imzalanmıştır (Selver, 2003, p. 41). 1 Kasım 1995 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanı Richard Holbrooke başkanlığında bir araya gelen Bosna Devlet Başkanı Aliya İzzetbegović, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Milošević ve Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tuđman, ABD’nin Ohio eyaletindeki Dayton kentinde Wright-Patterson Hava Üssü’nde görüşmelere başlamıştır. 14 Aralık 1995’te katılan devlet başkanlarının tümü tarafından Paris’te resmen imzalanmıştır (Kaptan, 2008, p. 34; Erbesler, 2014, p. 15).

2. 2. İdeolojik ve Kültürel Temelleri

Todorova’nın Marx’tan esinlenerek yazdığı “Batı kültüründe bir hayalet geziyor: Balkanlar hayalet.” (2003, p. 17) cümlesi, tarihsel, toplumsal, kültürel ve ideolojik gerçeklerle örtüşmektedir. Balkanlarda tarihsel ve kültürel olarak kimlikler, kültürler, dinler arasında var olan farklar her zaman çatışma, ayrışma, savaş ve karışıklıkların da nedeni olmuştur. Balkanların tarihi sürekli bir irredentizm, çatışma ve savaş tarihine sahne olmuş, özellikle 19. yüzyıl, Balkanlar için “milliyetçilik” çağı olurken, 1990’larda da etnik/dinsel/kimliğe dayalı çatışmalar ve özellikle Srebrenica soykırımı ile tarihsel bir trajedi yaşanmıştır. Todorova, “En güçlü güdüleyici etmen din değil, saldırgan milliyetçilik” (2003, p. 22) diyerek, Balkanlarda yaşanan kaos ve çatışmanın temel dinamiklerinin kimlikler temelinde “milliyetçilik” duygusundan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bora, “milliyetçilik” unsurunun Balkanlarda yaşanan çatışmalardaki rolünü vurgulayarak, Bosna özelinde yaşanan Sırp Milliyetçiliğinin “dinsel” farklılıklardan da kaynaklandığının altını çizmiştir: “Bosna’da sistematik etnik kırımın topluluk/özne olarak öncelikli ve ‘seçilmiş’ muhatabının, mağdurunun Müslümanlar olduğu inkâr edilemez.” (1999, p. 10).

Balkan milliyetçiliğinin ve çatışmanın en açık ve en trajik biçimde vuku bulduğu Bosna deneyimi, “Yugoslavya’da “birlikte yaşama pedagojisi” açısından en tecrübeli ve ‘gelişkin’ toplumsal gerçekli”ği yansıtmaktadır (Bora, 1999, p. 10). “Demografi ve halk kültürü alanında Osmanlı mirası daha kalıcı ve kesintisiz etkiler bırak[tığı] Bosna Hersek,” (Todorova, 2003, p. 36), “yüzyıllarca bir arada yaşamış”, “etnik veya millî esasa dayanmayan, çokuluslu, çok dinli, çok kültürlü bir toplum modeli seçeneği”yle heterojen yapı barındırmaktadır. Bosna, Müslüman Boşnak, Katolik Hırvat ve Ortodoks Sırlardan oluşmaktadır ve birbirinden farklı bu dinsel yapılar tarih boyunca sürekli bir çatışma ve gerilim kaynağı oluşturmuştur. Bosna, Boşnak, Sırp ve Hırvatlardan oluşan “farklı etno-kültürel ve dinsel grupların birbirleriyle girdiği mücadele ekseninde çatışma” (Tüysüzöğlü, 2012, p. 83) ile belirgin bir görünüm kazanmıştır.

Sosyal İnşacı yaklaşımın önde gelen kuramcısı Alexander Wendt’in eserleri çerçevesinde kimlik ve güvenlik kavramları şekillenmiştir. Kimlik merkezli ve toplumsal algılar üzerine kurulan Sosyal İnşacılık Kuramı (Konstruktivizm[§]), Balkanlardaki çatışmanın gerçek oluşunu anlatan önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Buradan bakılacak olursa Balkanlarda yaşanan çatışmanın iş birliğine üstün gelmesindeki en önemli neden; sosyal biçimde inşa edilen toplumsal kimlikler üzerinden biçimlendirilen “devletlerarası düşmanlık” algısı olmuştur. Balkan coğrafyasında yer alan halkların her biri, kendi grupsal kimliğine dayalı, toprağa bağlı ve güce odaklanmış irredentist** projeler ortaya koyduğu için rekabet ve çatışmayı tırmandırmaktadır (Tüysüzöğlü, 2012, pp. 101-102).

Bünyesinde üç farklı dine ve etnik kimliğe mensup (Müslüman Boşnak %48, Ortodoks Sırp %37 ve Katolik Hırvat %14) yaklaşık dört milyon insanı barındıran Bosna, “ortak bir kimlik” deneyiminden daha çok dinsel-etnik bölünmeye dayanan “kimlik” eksenli çatışma eşiği içinde varlığını sürdüren bir ülke olmuştur. Balkanların bünyesinde barındırdığı etno kültürel, dinsel ve siyasal farklılıklar nedeniyle daha çok çatışma eğiliminde olmaları, ulusal güç ve kimlik öğelerine büyük önem atfetmeleridir (Tüysüzöğlü, 2012, p. 91). Bosna

§ **Konstruktivizm:** “Yapan(eden)” ve “yapımın” birbirlerini karşılıklı oluşturduğunu, bu yapanların çıkar ve kimliklerinin de bu süreçte meydana geldiğini vurgular. İnşacılıkta, sosyal yapıların sadece maddi yönü değil, ortak düşüncelerden oluşan yönü de önemlidir (Büyüktanır, 2015, p. 3).

** **İrredentist:** İrredantizm ya da yayılmacı milliyetçilik, İtalyanca kökenli bir sözcük olup dil, din, soy ve kültür birlikteliği olduğu halde herhangi bir devletin sınırları dışında yer alan halk ile söz konusu devletin birleşmesi fikridir. Etimoloji sözlüğünde bu kavram, “yabancı ülke topraklarındaki soydaşları gerekçe ederek yayılma siyaseti” olarak tanımlanmıştır (Nişanyan, 2011).

sorununda, etnik kimliği öncül alan ve dini ayrımlara dayanan toplumsal çatışma unsuru, esasen çatışmanın en saf biçimini ortaya koymaktadır. Balkan ülkelerinde çatışma fikri, iş birliğine göre daha fazla ön planda yer aldığı için, kendi içinde etnik ve dinsel açılardan çeşitlilik gösteren Balkan bölgesi halkları arasındaki etkileşim, çatışma unsurunu güçlendiren ve yayılcı özellikler taşıyan yapıdadır (Tüysüzoğlu, 2012, p. 85).

Sosyal inşacılık kuramı, kimlik eksenli siyasete odaklanmakta, kültür, değerler, dost-düşman gibi algılama biçimlerinin devletler ve milletler arasında yaşanan ilişkileri, değişimleri, dönüşümleri, çatışmaları ve iş birliğini anlayıp açıklamada daha işlevsel olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal inşacılık, devletler arasında gelişen tehdit ve güvenlik iletişiminin algısal çerçevede oluştuğunu ve devletlerin de tıpkı bireyler ve toplumlar gibi kendi kişiliklerini onlar ve biz ayrımı yapmak suretiyle biçimlendirdiğini savunmaktadır (Tüysüzoğlu, 2012, p. 101). Bosna örneğinde yaşanan vahşet ve zulümler, nefret, önyargı ve kin üzerinden yürütülmekte, özellikle radikal milliyetçi söylem kültürler ve değerler üzerinden düşmanlık üretmektedir. "Boşnak" kimliğinin Müslüman olarak nitelendirilmesi, Osmanlı geçmişi ve Türklük imgesine yakınlığı Sırp milliyetçiliği tarafından kolayca "düşman" mitosu üzerinden üretilmekte ve çatışmanın nedeni olarak öne sürülmektedir.

Balkanlarda yaşanan çatışmaları anlayıp açıklamada Sosyal İnşacılık kuramı gibi, Kopenhag Okulu üyesi Ole Waever tarafından 90'lı yılların başında geliştirilen "güvenlikleştirme"^{††} kavramı da oldukça işlevsel ve yararlı bir açıklama şeması sunmaktadır (Tüysüzoğlu, 2012, p. 104; Bilgin, 2010, p. 72). Bugün özellikle sosyal bilimlerde, akademik çalışmalarda ve düşünce kuruluşları bağlamında, güvenlikleştirme kavramı oldukça genel kabul görmüştür ve yaygın biçimde kullanılmaktadır. Ülkelerin sorunları güvenleştirdiğini, bunun da çatışmaları arttırdığı belirtilen kuram, güvenleştirmeye dayalı stratejinin üretilmesi, yaygınlaştırılması ve topluma aktarılması süreci üzerinde önemle durmaktadır. Ortaya çıkan sorunların bir güvenlik sorunu olarak tanımlanmasında eğitim, siyaset, medya, aydınlar, düşünce kuruluşları gibi elitlerin rolüne dikkati çekilen kuramda, ulusal kimliklerin üretilme biçimlerinin iş birliği yerine çatışma, irredentizm ve üstünlük mitosları tarafından kurulduğuna dikkat çekilmektedir.

Bosna ve Sırlar arasında yaşanan ve insanlığın son yüzyıldaki en vahşi katliamlarından birisi olan Bosna Savaşı'nda, Sırp milliyetçiliğinin üretilmesinde aydınların, elitlerin, üniversitelerin ve akademik yapıların oynadığı rol dikkate alındığında güvenleleştirme yaklaşımının önemi görülmektedir. Balkan bölgesi devletlerinde topluma yön veren milliyetçi grup ve liderlerin siyasal seçkinler olarak ortaya çıkmaları ve bu seçkin gruplarının ulusal çıkarlara yönelik tanımlamalarının toplumsal ayrımlaşmaya yönelik çatışmayı özendirilmesi sonucunda yazık ki burada bölgesel iş birliği çatışma tarafından gölgelenmiştir. Bosna'nın yaşamak zorunda bırakıldığı siyasal ve toplumsal problemlerin gerçek sebebi de tarihin akışı içinde birbirine rakip olmuş etnik aidiyetlerin bir arada yaşama iradesi gösterememesi ve kendi toplumsal kimliklerini çatışmayı özendirerek güvenleştirmeleridir (Tüysüzoğlu, 2012, p. 105).

Kuramsal düzeyde bakıldığı zaman Bosna Savaşı, kimlikler ve güvenleştirmenin etkili olduğu bir savaşı yansıtmaktadır. Etno-kültür, din, milliyetçilik ve kimlik üzerinden

^{††} **Güvenleleştirme:** Teoriye göre, güvenlik konuları, söz-edimler sayesinde birer güvenlik tehdidi olarak inşa edilmektedir. Bu sayede, inşa edilmiş olan güvenlik tehditlerine karşı olağanüstü yollara başvurulması meşru hâle gelmektedir. İktidar sahipleri, olağanüstü tedbirler almak istedikleri konuları, hâlihazırda güvenlik tehdidi olarak sunmak suretiyle, uygulayacakları yaptırımları meşrulaştırma yolunu seçebilmektedir (Baysal & Lüleci, 2015, p. 63).

üretilen “biz-onlar”, “dost-düşman” ayrımı, Balkanlarda yaşanan tarihsel ayrışmanın ve özellikle Soğuk savaş sonrasında yaşanan çatışmanın ana nedenlerini oluşturmaktadır. Bosna Sorunu, Türkiye açısından da yakından izlenen ve takip edilen bir sorun olmuştur. Hem tarihsel Osmanlı geçmişiinden kaynaklanan bağlar, hem Müslüman kimliği üzerinden üretilen dostluk/yakınlık söylemleri Bosna’nın her zaman Türkiye için önemli bir “yer” olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Bosna Savaşı, “Boşnak Müslümanların” yaşadıkları zulüm ve soykırım Türkiye’de de ideolojik-politik bir kimlik söylemi üzerinden ele alınmış, din ve milliyetçilik duyguları burada kolaylıkla devreye sokulmuştur. Genel olarak bakıldığı zaman Bosna sorununda hümanist bakış açısı ve özellikle Yugoslavya’nın bütüncül yapısının korunması ve etnik ayrımcılığın yaşanmaması için çaba gösteren yaklaşım ile milliyetçi-İslamcı/muhafazakâr bakış açıları görülebilmektedir. Bosna’nın Müslüman kimliği ve Osmanlı geçmişi özellikle milliyetçi ve İslamcı-Muhafazakâr düşün alanında yakından izlenmiş, bu konuda aktif, katılımcı, müdahale edici, yer yer irredentis, daha radikal düzeylerde de cihatçı politikalar üretilmiştir. Ayşe Kulin’in “Sevdalinka” romanıyla “hümanist” bakış açısının temel tezleri ve eğilimleri, Ali Erkan Kavaklı’nın “İnsanlık Ayağa Kalk” romanıyla da İslamcı/çihadist bakış açısının eğilimleri karşılaştırmalı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır. Muhafazakâr ve İslamcı gelenek, Bosna sorununa İslamcı ve buna eklenmiş milliyetçi bir perspektiften bakarak ele almaya çalışmaktadır (Yavuz, 2001, p. 37). Yavuz, bu politik kimlik olgusunu, “neo-osmanlılık” olarak adlandırmaktadır. Yavuz, Türkiye’nin İslamcı ve milliyetçi yönelimini “kimlik” tartışmaları bağlamında değerlendirerek, “Türkiye’de kimlik tartışmasının, dış politikada önemli rol oynadığı” alanlardan birisinin de Balkanlar olduğunu vurgulamaktadır (Yavuz, 2001, p. 56).

“Bosna-Hersek’e yapılması istenen yardımın öncelikli amacının ‘insani’ olmadığına ve ümmetçi tasavvurlara hizmet ettiği ölçüde değerli” görüldüğüne (Çömlekçi, 2008, p. 68), “Bosna Savaşının ümmetçi politikaların uygulamaya sokulması için bir fırsat olarak” (Çömlekçi, 2008, p. 70) nitelendirildiğine, “Sorunun tarihsel nedenleri ve bölgenin karmaşık etnik yapısı adeta yok sayılarak, çatışma sadece dini motivasyonlu olarak gösterilmek suretiyle” çalışıldığına (Çömlekçi, 2008, p. 69) değinen Çömlekçi, “Pakistan’dan Afganistan’a gelen ve aralarında çocukların da bulunduğu mücahitlerin eli silahlı fotoğraflarını manşetten vermekte herhangi bir beis görülmediği”ne (Çömlekçi, 2008, pp. 71-72) dikkat çekerek muhafazakâr/İslamcı bir bakış açısıyla “Kamuoyunu İslamcı/muhafazakâr/savaş yanlısı bir düşün dünyasına eklemek, onu bu yönde biçimlendirmek” (Çömlekçi, 2008, p. 73) amacını taşıdığı söylemiştir. Bu süreçte, özellikle Türkiye’nin 16 Şubat 1993 tarihli “Cephede bir Sırp vurdu” manşet haberi, İslamcıların Bosna sorununa yaklaşımı açısından çarpıcı bir örnek olmuş, Türkiye muhabiri Yusuf Sancak’ın, anlatımına göre cephede “bir dal parçasına Türk bayrağı geçirip Sırpların görebileceği bir mevziye dikmiş” ardından mücahitlerden aldığı bir tüfekte bir “Sırp caniyi” öldürmüştü (Bora, 1999, p. 300). Ali Erkan Kavaklı’nın İnsanlık Ayağa Kalk romanı, muhafazakâr-İslamcı bakış açısını benimsemekte ve romanı “din” temeline dayandırarak “cihatçı” bakış açısını savunmaktadır. Bosna sorununa bakış açısında diğer hümanist/realist bakış açısı ise Bosna sorununun tarihsel/toplumsal nedenlerini ortaya koymaya, sorunu yaratan etmenleri açıklamaya ve “insan” eksenli bakış açısıyla, çok kültürlü, çok dinli ve çok etnili Bosna gerçeğinin inşa edilmesi tezine dayanmaktadır. Provakatif, irredentist, yayılmacı, şoven bir bakış açısını reddederek, Bosna sorununun çözümü için “insan ve değerlerini” ön plana alan bu bakış açısı, Sırp etnik/faşist milliyetçiliğinin daha genel bir nefret ve ötekileştirmeye yol açmaması gerçeği üzerinde durmaktadır. Cumhuriyet döneminin genel dış politikadaki “barış” ilkesinin esas alındığı bu yaklaşımda, “Balkanlar’a yönelik yayılmacı ilgiye mesafeli yaklaşmış, çatışmanın din eksenine oturtularak siyasal İslam’ın diriltilek istenmesine eleştirel bir biçimde yaklaşmıştır.” (Çömlekçi, 2008, p. 87).

Ele aldığımız bir diğer romanın yazarı Ayşe Kulin, Sevdalinka romanında, hümanist-realist bakış açısını benimseyerek, din/etnisite üzerinden şoven/saldırgan bir dil kullanmaktan kaçınmış, çözümün gerçekleştirilmesi için insani değerlerin gerekliliği üzerinde durmuştur.

Sonuç olarak Bosna’da yüzyılın sonunda yaşanan büyük soykırım temelinde insanlığa dair bir ideal ve evrensel değer yok edilmiş, ortadan kaldırılmıştır. Bosna’nın ortadan kayboluşu, herhangi bir dini ve milli topluluk adına bir yenilgi olmanın çok ötesinde bir umudun yitirilişidir. Kendisini dinlerin ve milletlerin üstünde kimliklerle anlamlandıran insan topluluklarının saf bir dini ve milli kimliğe indirgenmesi, yetmezmiş gibi o dini ve milli kimlikler altında yaşamaya, ölmeye, göçmeye zorlanmış olmaları, milliyetçi çatışma adlı bir lanete tekabül etmektedir. Avrupa’nın göbeğindeki bir coğrafyada Boşnakların neredeyse sadece Müslüman oldukları için yaşatılmaması, insanlık adına bir felaket olmaktan başka bir şey değildir (Bora, 1999, p. 10).

3. OLUŞUMSAL YAPISALCI ELEŞTİRİ YÖNTEMİ

Marksist eleştirmen Georges Lukacs’ın izinden giden Lucien Goldmann, oluşumsal yapısalcı edebiyat/roman toplumbilimi inceleme yaklaşımını, diyalektik yöntem üzerine yapılandırır (Bkz., Atalay, 2007; Tilbe, 1999, 2004; Tilbe ve Tekin, 2012; Tilbe ve Tilbe; 2015, 2016). Daha önce yapısalcıların bütünüyle metne dönük olarak gerçekleştirdiği yöntem tarihsel-toplumsal bir arka plan ekleyen Goldmann, ‘edebi eser bireyin değil toplumun bir ifadesidir’ sözünden yola çıkarak, “*anamalci toplumsal/artırimsal yapı ile roman türü yapısı arasında çok sıkı yapısal türdeşlikler olduğunu ileri sürer*” (Tilbe ve Tilbe, 2015, s. 188). Bu ilişki biçimi, on dokuzuncu yüzyıl Fransız roman kahramanları ile yirminci yüzyıl sorunsal roman kişilerinin geçirmiş olduğu kökten değişimde görülecektir. 19. yüzyılda erken kapitalizm döneminde her şeye gücü yeten ve kahramansı özellikler taşıyan roman kahramanları, 20. yüzyıldaki iki büyük savaşta milyonlarca insanın ölümü, Yahudi soykırımı gibi işlenmiş insanlık suçu ve diğer ekonomik, toplumsal ve siyasal krizler yüzünden insanın gerçek dünyada güçsüzleşmesi ve silikleşmesi gibi romanlarda da sorunsallaşır ve kahramansı özelliklerini yitirerek güçsüzleşir. Böyle bir toplumsal yapı içinde yazar, eserinde farkında olarak ya da olmayarak bu toplumsal yapıyı ortaya koyar. Öyleyse edebi eserler “*toplumun bilincini yansıtan yalınkat yapılar değil, birey aşkın özneler tarafından yaratılan ve toplumsal sınıfın olası en üst bilincini oluşturmasına aracılık eden olgulardır*” (Tilbe, 2010, s. 33). Bu durumda, edebi eser ile toplumsal yapı arasındaki ilişki açık biçimde görülmektedir. Goldmann’a göre, ‘yazınsal yaratı, pazar için üretimden ortaya çıkan bireyci toplumun gündelik yaşamının yazınsal düzleme yansımasıdır’ (Aktaran Tilbe ve Tilbe, 2016 s. 31). Bu bağlamda, eser ile toplum ilişkisi yazarı da içine alan bir dünya görüşü sorununu gündeme getirir. “‘Dünya görüşü’, ‘sorunsal kahraman’ın yaşadığı evrenin yazarının kurgu ve yaratısıdır. Bu düşsel yaratı toplumsal gerçeklikten hareketle oluşturulur. ‘Dünya görüşü’ belirli bir toplumsal gruba özgü ve belirli bir siyasal çizginin bir parçası olan yazarın toplumsal ve ideolojik seyrinin temsilcisidir” (Atalay ve Er, 2013, s. 32). Oluşumsal yapısalcı yöntem de eser, toplum ve yazar ilişkisi ağında bu dünya görüşünün nasıl ortaya konulduğunu çözümlemeye girişir.

Oluşumsal yapısalcılık yöntemi, bir edebiyat metninin içkin ve aşkın özelliklerinin bir arada, bir bütünsellik içinde incelenmesi olarak ifade edilebilir (Beşe, 2006, p. 145). Bu yöntem göre; edebi metin anlama ve açıklama olmak üzere, iki aşamada çözümlenir. Anlama aşamasında, edebi eserdeki anlamlı yapılar, diyalektik yöntemle ters düşülmeden, roman tekniklerinden yararlanılarak incelenir. “Anlama, şu ya da bu yazınsal yapıtta yer alan belli bir durumda incelenen nesneye ilişkin anlamlı içkin yapının açığa çıkarılmasıdır” (Aktaran, Tilbe ve Tilbe, 2016, s. 125). Eserde kullanılan “*anlatı teknikleri, bakış açıları, kişi-uzam-zaman*

gibi anlatı yerlemleri, temel izlekler ve yapıtın ilintili olduğu insan grubuyla birlikte varlık kazanan metne içkin tutarlı ve birlikçi dünya görüşü” (Tilbe, 2004, s. 99) çözümlenir.

Tarihsel artgörömlü bir çözümlenmenin yapılacağı açıklama aşamasında, ‘metnin dışına çıkararak, metindeki olayların geçtiği dönemde var olan gerçek toplumsal sınıfın yapısını araştırarak romanda çizilen toplumsal yapı ile gerçek tarihsel dönemdeki toplumsal yapı arasındaki bağıntılar ve benzerlikle diyalektik bir yaklaşımla ortaya konur’ (Tilbe ve Tilbe, 2016) Edebi eserde, “metni aşan ve çevreleyen toplumsal, ekonomik ve siyasal dışsal bağlanımlarıyla ortaya çıkan bütüncül bir dünya görüşünün tutarlılığının nasıl oluştuğu” açıklanır (Tilbe, 1999, s.105). “Anlama ve açıklama aşamalarından oluşan bu iki süreç birbirinden ayrı olmayan, tersine birbirini tamamlayan değişik yerlemlere gönderme yapan tek bir süreçtir. Bu süreçler karşılıklı olarak birbirini tamamlayarak anlaşılır ve açıklanır” (Tilbe, 2004, s. 100). Bu aşamada “tutarlı ve birlikçi dünya görüşüne” (s. 100) ulaşmak için, çözümlenme özellikle edebi eserde işlenen tarihsel dönemle sınırlandırılmalıdır.

Toplumsal Yapı ve İlişkiler, dönemi kavrama açısından da romanı anlamlandırma açısından da önemli çözümlenmeler sunar. Bir toplumu oluşturan ilişki ve kurumlar, toplumsal bir varlık olarak nitelendirilen kişilerin duygu, düşünce ve davranışlarında güçlü bir şekilde etkilidir (Sümbüllü, 2006, p. 55).

Siyasal Düzey aşamasında yazarın işlediği olayların ve ele aldığı konuların siyasal yapı ve egemen düzenle ilişkilerinin değerlendirilmesiyle anlatının siyasi boyutu ortaya konur (Adıgüzel, 2001, p. 38). **Ekonomik Düzey** aşamasında anlatıda işlenen olay, seçilen bireyler ve ele alınan konular ekonomik olarak incelenir. Toplumsal yapı ve anlatı arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek açısından oldukça önemli bir aşamadır. **Kültürel Düzey** aşaması, yazarın anlatıda, esere konu olan toplumun kültürel unsurlarından ne kadar yararlandığını, bu unsurlara ne ölçüde yer verdiğini, yer verip vermediğini ve bunu ne amaçla yaptığını açıklamaya çalışılan bölümdür (Adıgüzel, 2001, p. 38). **Dinsel Düzey**, anlatıya konu edilen toplumun dinsel yönünün incelenmesiyle anlatının genelindeki farklı bir alanın daha çözümlenmeye çalışılmasıdır. Toplumun dinsel olarak değer verdiği şeylerin olaylarda anlatılıp anlatılmadığı üzerinde durularak toplumun değer yargıları üzerinde fikir sahibi olunur. Dinin topluma yansıyan etkisi, anlatıda yer verildiği düzeyde ve ölçüde ortaya çıkarılmaya çalışılır (Adıgüzel, 2001, p. 39).

4. SEVDALINKA

Sevdalinka^{††}, Ayşe Kulin’in belgesel nitelikli bir romanıdır.^{§§} Boşnakların tarihteki rolü, Bosna Savaşı ve savaşın getirdikleri anlatılmaktadır. Belgesel roman diyebileceğimiz bu tarihsel roman^{***}, milli tarih bilinci oluşturmaya çalışan bir eser olarak nitelendirilebilir. Romanda adı geçen tarihi ve siyasi kişiler hariç tüm karakterler, kurmaca metnin ana kişileridir. Romanın tarihsel yönünü ortaya çıkaran asıl etken, sıklıkla Boşnak tarihinin dönemlerine değinilmiş olmasıdır. Kulin, bir yandan gerçek olay, kişi, belge ve bilgiler aracılığıyla tarihsel süreci aktarırken, diğer yandan elindeki tarihsel malzemenin yanında kurmaca metne yeni bir gerçeklik de katmıştır.

^{††}**Sevdalinka**: Bosna-Hersek’te gelenekçi bir müzik tarzıdır. Aşk şarkıları anlamında kullanılmıştır.

^{§§} Romanda anlama aşaması, metnin dilsel öğeleri, metnin içkin yapısına ilişkin özellikle burada ele alınmamış, daha çok açıklama aşaması yani metnin içinde yer aldığı tarihsel/toplumsal koşullar ve ideolojik düzeyler incelenmiştir. Oluşumsal Yapısalcılık yöntemindeki içkin çözümlenme unsurları tezimizde ayrıntılı biçimde irdelenmiştir.

^{***} Sevdalinka romanı, “savaş öncesinde Tito’nun kurduğu altı federe devletten oluşan Yugoslavya Federatif Cumhuriyeti’nde, aşırı milliyetçiliği azdırarak savaşı tirmandıran ve sonuçta Yugoslavya’yı alevler içinde bırakan günleri anlatıyor, savaşın ilk üç yılında yaşananları okura” (Kulin, 2016, p. ix) belgeler, dokümanlar ve tarihler ışığında vermektedir. (Hazer, 2009, p. 64; Kulin, 2016, p. 429).

Baba tarafı Bosnalı olan Ayşe Kulin, romanın bir bölümünde Boşnakların ilk bağımsızlıklarını elde ediş hikâyelerini de bir başka aşk hikâyesini olayların arasına yerleştirerek anlatmıştır. Kendisinin, Macarlar tarafından Bosna'yı idare etmesi için oraya gönderilen Ban Kulin ailesinden olduğunu düşünen yazar, romanın bu bölümünde geriye giderek Bosna hakkında o döneme ait bilgiler vermiştir.

Saraybosna'da geçen romanın kahramanı Nimeta, bir inşaat mühendisi olan Burhan ile evli ve iki çocuk (Hana ve Fiko) annesidir. Bosna Televizyonu'nda haber görevlisi olarak çalışmaktadır. Mesleği gereği, Bosna Savaşı'nın başlamasına kadar ülke içinde meydana gelen olayları yerinde gözlemlemektedir. Bu görevlerden birinde Zagreb'de çalışan gazeteci Stefan ile tanışmıştır. Kısa zamanda kendisi gibi gazeteci olan Hırvat asıllı Stefan ile aralarında bir yasak aşk gelişmiştir. Nimeta, ailesi ve Stefan arasında bir tercih yapma zorunluluğu karşısında kendi içinde psikolojik bir savaş vermiştir. Nimeta büyük bir karar vererek eşini ve çocuklarını üzmek adına sevgilisi Stefan'dan ayrılmıştır; ancak yine de eş Burhan'ın bu yasak aşkı ya da aldatılma durumunu öğrenmesini önleyememiştir. Bunu öğrendikten sonra Burhan evi terk etmiş ve Boşnak savaş güçlerine katılmıştır. Bir süre sonra babasının gidişi yüzünden annesini sorumlu tutan Fiko da babasının yanına giderek orduya katılmıştır. Roman, bir çarpışmada ağır şekilde yaralanan Fiko'nun hayatta kalma ve babasıyla birlikte dayısı Raif'in onu hayatta tutma çabasının anlatılmasıyla son bulmuştur. Bosna içerisinde mevcut düzen yavaş yavaş bozulmakta, Yugoslavya Federasyonu muhtemel bir iç savaşa doğru ilerlemektedir. Roman, bir ailenin parçalanmasıyla paralel olarak Yugoslavya'nın dağılma süreci, savaşla birlikte anlatılmıştır. Nimeta'nın Hırvat asıllı Stefan'la yaşadığı o büyük ve yasak aşka rağmen aile bütünlüğünü korumaya çalışmasıyla birlikte ülkenin bozulan bütünlüğü sonucu Sırp, Hırvat ve Boşnakların karşılıklı giriştikleri savaş bir arada ele alınmıştır. Romanda Boşnak olan Nimeta ile Hırvat Stefan'ın yaşadığı aşk, Bosna'nın çok kültürlü ve çok kimlikli yapısını da yansıtmak amacıyla işlenmiştir. Yıllardır bir mozaik gibi birlikte yaşayan, arkadaşlıklar kurup, komşuluk yapan ve hatta karşılıklı evlilikler kuran Sırp'ların ve Hırvatların bir anda ortaya çıkan düşmanlıklarını ve nefretlerini anlamlandırabilmek için Boşnak kimliği ve "kader" imajı zorunluluk sonucu sorgulanmıştır. (Kulin, 2016, p. 133).

Romanda, Bosna Savaşı sürecinde yoğun şekilde yaşanan "tecavüz" olaylarına da Nimeta'nın kardeşi Raif'in yaşadıkları üzerinden aktarılan bölümde yer verilmiştir. Ablasını ziyaretten dönen Raif, üç aylık bebeğinin, karısına vahşi biçimde defalarca tecavüz eden Arkan Kaplanları tarafından nasıl öldürüldüğünü ve buna tepki veren karısının aynı vahşetle nasıl öldürüldüğünü öğrenmiştir. Bunun üzerine çevresindeki her kadının ölüm dışında karısıyla aynı kaderi paylaştığını, tecavüz zulmüne maruz bırakıldığını fark etmiştir. (Kulin, 2016, p. 152). Romanda hem Raif'in ağzından hem de Sırp ve Hırvatların gözünden Boşnak olmanın nasıl bir şey olduğu anlatılmıştır. Sırp'ların tarafından bakılacak olursa Boşnaklar zoraki biçimde Müslümanlaştırılmış Sırp'lardan başka bir şey olamayacak şekilde tanımlanmıştır. Aynı şekilde Hırvatlar tarafından da Boşnaklar, Katolik dönmesi Hırvatlar olarak anlatılmıştır. Romanın bu kısmında Raif, Boşnakların Müslüman oluş hikâyesini ve İslamiyet ile Bogomilizm inancının ortak yanlarını açıklamıştır. Ne Sırp'ların ne de Hırvatların onlara atfettiği "çirkin ithamları" kabul etmediklerini belirtmiştir. Müslüman/Türk kimliği yüzünden bunca vahşet ve tecavüze uğradıkları fikri üzerinde durulan bir etken olmuştur (Kulin, 2016, p. 410). Romanda Müslüman Boşnaklara uygulanan soykırım da Boşnak kimliğinin temsilcisi olan Nimeta'nın yasak aşkı Stefan aracılığıyla aktarılmıştır. Yaşanan korkunç olaylar nedeniyle Hırvat topraklarına sığınmak durumunda kalan Boşnaklar hakkında araştırma yapabilmek için Sırp bir gazeteci kılığına girip Jovan Plaviç adıyla kimlik çıkaran Hırvat Stefan, tüm büyük tehlikeleri göze alarak bu yolla kamplara girmiştir. Stefan, kalkıştığı

bu çok tehlikeli görev sayesinde büyük bir şey başarmıştır; basın aracılığıyla o güne kadar sessiz kalan Batı’yı harekete geçirmiştir. Stefan’ın kamplara yaptığı geziler ve oradaki sohbetleri sayesinde kampların utanç veren korkutucu hali gözler önüne serilmiştir. Yapılan “etnik temizliği” adeta bir oyuna çeviren Karadziç’in kamplarında Müslüman Boşnakların okumuş, aydın, zengin ve sanatçı kişileri ile yüksek askeri kökenliler bir araya toplanmıştır. Buralarda insanlık dışı işkencelere maruz bırakılan bu insanlar işkencenin ardından da birbirlerini öldürmeye zorlanmıştır. Bu arada Sırp askerleri yapılmakta olan fiziki eziyetin yetmeyeceğini düşünerek bir yandan da anne, eş ve kızlarının tecavüze uğrarken çıkardığı sesleri taklit ederek, yakarışlarını alaya alarak onları manen de tüketmiştir (Kulin, 2016, p. 256).

Romanda Boşnak kimliği, Boşnak tarihi, Boşnaklar ve Türkler ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır. Ayrı ırktan ve aynı dinden olmamanın suç olup olmadığı ile çoğunluk olmanın haklı olmak olup olmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca vahşet, savaş, tecavüz, katliam gibi olgular aşk üzerine temellendirilmiş bir hikâyeye aracılığıyla verilmeye çalışılmıştır. Romanın ana fikri; insanlar arasında ırk, dil, din yüzünden yaşanan kavgaların sona ermesi ve insanların bir arada yaşamayı öğrenmesi gerektiğidir.

5. SEVDALINKA ROMANINDA TOPLUMSAL YAPI

Toplumsal Yapı ve İlişkiler açısından bakıldığında, Sevdalinka romanında Bosna Savaşı çerçevesinde toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve dinsel düzeyler ele alınacaktır. Kendilerini bir savaşın ortasında bulan Boşnakların yaşadığı hayal kırıklığı, birden acımasız düşmanlara dönüşen yüzlerce yıllık komşular olan Sırp ve tarihe kazınmış bir devlet hayali, “Büyük Sırbistan”, Müslüman düşmanlığı gibi etkenler altında insanların bozulan hayatları ve psikolojileri ele alınmıştır. Sevdalinka’da savaş sebebiyle neredeyse tüm değerlerini kaybetmiş Sırp ile hayatlarının her alanına ve yaşam haklarına tecavüz edilen Boşnaklar arasında yaşananlar ve bunlardan dolayı bozulan toplumsal yapının ve toplumsal ilişkilerin hâkim olduğu bir toplum bulunmaktadır. Romanda, baskı altında bir millet ve onu ezmeye hatta daha da ileri gidip onu ortadan kaldırmaya niyetli başka bir millet, dağılan bir ülke ve buna paralel olarak dağılmaya yüz tutmuş bir aile ele alınmıştır. Kendi evlerine, mallarına, namuslarına ve canlarına bile sahip çıkmalarına izin verilmeyen Boşnakların uğradığı zulmü, yıllarca gün yüzüne çıkmaya da beslenip büyütülmüş bir kini ve bu kini beslemek şartıyla kendi amaçlarına ulaşmak isteyen büyük devletleri, bulaşmamak adına görmezden gelen Avrupa devletlerini konu alan romanda tarihte benzerine az rastlanır bir vahşete dönüşen bir savaşın belki de neredeyse tek taraflı olduğu için yapılanların nasıl bir soykırım ya da bir etnik kıyıma dönüştüğünü gösteren olaylar yer almıştır. Toplumunu yaşanmaz hale getiren insanlar ve savaş, zaman zaman genellemelere yol açan aşağılamalarla ifade edilse de çoğunlukla yaşanan gerçekler ışığında abartılı kaçmamıştır. İnsanın doğasında var olan şiddet/vahşete dayalı yönün açığa çıkışının gerçek bir olay aracılığıyla ifade edildiği bu etkileyici romanda bir yasak aşk ve bir aile dramı üzerinden hem Yugoslavya’nın dağılması hem de Boşnakların durumu gözler önüne serilmiştir.

Kulin, romanda Boşnaklar, Hırvatlar, Sırp, Ortodokslar ve Yahudilerin bir arada yaşamak ve kültürel farklılıklarını korumak adına gösterdikleri duyarlılığı anlatmıştır:

... ‘BOSNA’YI BÖLMEYİN’ yürüyüşüne, sadece Müslümanlar değil, Bosna’da yaşayan, farklı dinlerden, değişik etnik gruplardan binlerce insan katıldı.

Yürüyüş, kentin batısında küçük bir grupla başladı. Şehir merkezine doğru ilerlerlerken, her mahalleden, her sokaktan, her binadan, insanlar öbek öbek konvoyla katılmaya başladılar.

O güne kadar Bosna’da asırlardır iç içe, yan yana, ahenkle yaşamış olan, değişik yaşlarda kadınlı erkekli Boşnaklar, Sırp, Hırvatlar, Müslümanlar, Ortodokslar, Katolikler ve Yahudiler; ellerinde Tito’nun resimleri ve Yugoslav bayraklarıyla, bir renk ve duygu cümbüşü içinde, her adımda daha da çoğalarak, misyonlarına daha da inanarak, dünya güzeli kentlerini, utanç barikatlarıyla böldürmemek için, yürüyorlardı. Yaşlı genç tüm Bosnalılar hem yürüyorlar hem de küçük ülkelerinde asla savaş çıkmayacağına içtenlikle inanıyorlardı.

Beş yüz yıldan beri birlikte yaşıyordu bu insanlar. Mahallelerini, işyerlerini, okullarını zaten hiç ayırmamışlardı. Tito devrimi sonrasında ise, bu kaynaşma günlük yaşamlarında her türlü etnik ve dini ayrımı silmiş gibiydi. Her çocuk, doğduğu andan itibaren, komşu evdeki çocuk her kimse, onunla en yakın arkadaş olarak büyüyordu. Aliyalar Borislerle, Borisler Jankolarla aynı bahçelerde ve avlularda oynuyor, aynı okullara gidiyor, Sırp kadınları, Müslüman erkeklerin, Müslümanlar Katoliklerin koynuna hiç gocunmadan girebiliyor, değişik inançlara ve kökenlere sahip insanlar birbiriyle dost, meslektaş ortak oluyor veya evleniyordu. Çeşitli dinlere, ırklara sahip oldukları için zenginleşen, güzelleşen bir mozaik oluşturuyordu Bosnalılar (Kulin, 2016, pp. 132-133).

Üstelik Yugoslavya’da herkes kardeş, herkes akraba. En azından yetmiş yıldır, sakıncasızca birbirleriyle evlenip duruyor insanlar. Komşular, akrabalar birbirlerini mi vuracak yani? Boşuna telaşlandınız (Kulin, 2016, p. 91).

Gitgide karışan durumlar ve çıkmaza giren ilişkiler Belgrad’ı gün geçtikçe daha da zora sokmuştur: “Belgrad kaynıyordu. Öğrenciler, hükümetin basını ve televizyonu kontrol altında tutmasına, ırkçı ve faşist eğilimlerine karşı gösteri düzenlemişlerdi” (Kulin, 2016, p. 85). Kulin, romanında Bosna’da yaşanan savaşın içinde sadece çok kültürlülüğü savunan insanların bulunmadığını milliyetçi, ırkçı ve ayrımcı yöneticiler ve kurumlar aracılığıyla ortaya koymuştur:

Ama, Milošević’in planları, ihtirasları ve yardakçıları vardı. Baş çömezi, Belgrad Televizyonu’nun başındaki Dušan Mitević, televizyonun gücünü öylesine kötüye kullanacak, Sırp’ları öylesine tahrik edecek, halkı kurmaca senaryolarla öylesine dolduruşa getirecekti ki, Yugoslavya’nın Milošević’in rehberliğinde eceline koşusunu hiç kimse durduramayacaktı.

24 Nisan 1987’de, Milosević, Kosova Polye’deki Kültür Evi’nin kapısında binlerce Sırp tarafından karşılandı. Polis bir ayaklanmaya karşı her türlü tedbiri almıştı. Televizyon kameraları, diğer cumhuriyetlerden gelmiş medya mensupları ve gazeteciler, civardaki evlerin balkonlarından, pencerelerinden sarkıyorlardı (Kulin, 2016, p. 36).

Romanda Türk toplumuyla Bosna arasındaki tarihsel ve kültürel bağlar Bosna ile İstanbul’un ortak tarihsel kültüre sahip olmaları örneğiyle verilmiştir:

Bosna ve İstanbul, aynı kaynaktan fışkıran ama değişik yataklarda çağıldayan iki nehir gibi, asırlardır birbirlerine kavuşma-dan akıp duruyorlardı mecralarına doğru. İstanbul’a Bursa’ya, İzmir’e, Adapazarı’na göç veren Bosna, huzuru, güveni, mutluluğu yakalamak için, beş parmağını açarak, elini Trakya üzerinden Anadolu’ya uzatan güçsüz düşmüş bir dev gibiydi (Kulin, 2016, p. 22).

-Bursa’ya işte. Benim sülalemin Osmanlı’ya göçtüklerinde, ilk mekân tuttıkları şehir. Tıpkı Saraybosna’ya benzermiş. Bir karlı dağın eteğindeymiş... Çarşılar aynı... Kubbelere aynı...

-İlahi anne. Adreslerini bulsan bile, şehirler değişti, evler, çarşılar değişti. İnsanlar da değişmiştir. Hiç görmediğin, bilmediğin insanların içine mi gireceksin?

-Onlar benim soyum.

-Nece konuşacaksınız? Senin Türkçenle mi anlaşacaksın, Boşnakça bilmeyen soyunla (Kulin, 2016, p. 123)?

Kulin, milliyetçilik ve ırkçılığın insanların nefret ve önyargıları üzerindeki hızlı etkisini şu şekilde ortaya koymuştur:

-Mahallede Miza, işte Mirsada mı olayım?

-Birileri seni rahatsız etmesin diye, Mirsada.

-Kimmiş onlar.

-Yugoslavya hızla değişiyor sevgilim, insanların yarın öbür gün ne gibi davranışlar sergilemeye başlayacaklarından emin değilim. Adını değiştirmek istemem, sadece senin iyiliğin için. Bunca yıldır öz kimliklerimizle yaşayıp durduk şu ülkede. Hiç sorun olmadı bu (Kulin, 2016, p. 50).

Kulin romanda, Boşnaklara yönelik "etnik temizliğin" hem dinsel kimlik hem de etnik kimlik üzerinden nasıl gerçekleştirilmeye çalışıldığını şöyle anlatır:

-Mesele şu, dedi Raif. 'Asırlar boyunca, bu topraklarda Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar iç içe yaşadılar...'

-Boşnaklarla Müslümanları mı kastediyorsun, dayı?

-Tito'ya kadar Bosnalı Müslüman'a Boşnak denirdi oğlum. Müslüman olmak başkadır, Boşnak olmak başka. Dünyanın her tarafında Müslümanlar var. Türkler, İranlılar, Araplar, Endonezyalılar, daha pek çok insan Müslüman, tıpkı bizim gibi. Neden Hırvatlara Katolik, Sırp'lara da Ortodoks demiyorlar da bize Müslüman diyorlar anlamak mümkün değil.

-Bunda anlamayacak ne var?" dedi Burhan. 'Boşnak tanımının anlamını değiştiriyorlar çaktırmadan. Bizim etnik kimliğimizi silecekler, dinsel kimliğimizle kalıvereceğiz. O zaman dokuz asırlık yurdumuza, hemen sahip çıkacaklar da onun için. Müslüman damgası yedik miydi, Avrupa'dan kovulmak daha kolay ne de olsa. dedi" (Kulin, 2016, p. 139).

Siyasal Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; Ayşe Kulin, Sevdalinka romanını siyasal olayların anlatımı ile edebi kurgu arasında bütünleşme sağlayarak yazmıştır. Roman içinde, bir yandan belgesel olayların "roman" üslubuyla anlatıldığı bölümler olduğu gibi, diğer yandan da dönem sanatsal anlatı içinde ele alınmıştır. Roman, özellikle tarihsel olayları belgesel bir öge olarak anlatıma yerleştirmedeki yetkinliği ile ön plana çıkmaktadır. Yazar, Sevdalinka romanını "hümanist" bir perspektif üzerinden ele alarak, Bosna sorununu tarihsel bağlama yerleştirmiş, kültürel, dinsel, vb. boyutlarını ideolojik bir önyargı ve nefret diline düşmeden ortaya koymaya çalışmıştır. Sevdalinka'da yazar, belli bir dönemi ele almış; ancak zaman zaman geriye gidiler yapmıştır. Kitabın "Boşnaklar" adlı bölümünde de Boşnakların ilk kez bağımsızlıklarını kazanarak bağımsız bir kilise kurmalarını anlatmıştır. Kulin, 24 Eylül 1984 tarihinde Sırp akademisyenler tarafından hazırlanmış tarihsel bir belge olan bildiriye yer vererek bildirin Sırp milliyetçiliğini kışkırtmadaki rolünü aktarmıştır:

Belgrad'da basılan 24 Eylül 1986 tarihli Vecernje Novosti gazetesinde Sırp akademisyenlerinin hazırlanmış olduğu bildiriden bir alıntı vardı. Yazıda, Hırvatistan sınırları içindeki Sırp'ların büyük bir tehlike içinde oldukları ve önlem alınmadığı takdirde tüm Yugoslavya'da çok büyük sorunların yaşanacağına işaret ediliyordu. Bu bildiri ile ilgili bilgiler, çoktan kulaklarına gelmişti habercilerin. Hatta Akademi'de böyle bir çalışmanın başladığını, Cumhurbaşkanı Stamboliç'e, gizli polis haber bile vermişti. Bir Sırp milliyetçisi olduğu için, Hırvatlarla Slovenler tarafından Sırp taraftan olmakla, Sırp'lar tarafından ise Sırp menfaatlerini yeterince korumamakla suçlanan Stamboliç, hazırlanmakta olan bildirin yalnızca bazı sosyo-ekonomik eleştiriler içerebileceğini düşünmüş, pek oralı olmamıştı ama anlaşılabilir hata etmişti. Çünkü bildiri beklediği gibi çıkmamıştı. Bildiri sadece Sırp milliyetçiliğini kışkırtmakla kalmıyor, her bir Sırp'ı yüreğinin en ince telinden yakalıyordu. Sırp'ların asırlardır ezildiğini, sömürüldüğünü dile getiriyor, ateşi nicedir için için yanmakta olan bir meşaleyi ateşliyordu (Kulin, 2016, p. 10).

Miloseviç, 28 Haziran 1989’da, Gazimestan’da toplanan bir milyon Sırp’a hitaben konuşmaya başladığında, Kosova yenilgisinin günü, tarihe bir kez daha geçecekti, ama bu kez Yugoslavya’nın sonunun ilan edildiği gün olarak.

Miloseviç, aynı yerde iki yıl önce, yine 28 Haziran’da bir konuşma daha yapmıştı. Kral Lazar’ın yenik düştüğü noktaya parmağını uzatarak, orada toplanmış bulunan on binlerce Sırp’a, "Sizi kimse bir daha asla yenemeyecek!" diye bağırmişti ve Kosova’da Tito’nun Arnavut Müslümanlara tanıdığı yarı özerkliğe işte o gün, orada son verilmişti (Kulin, 2016, pp. 65-66).

Kulin, bildirinin tehlikeli bir yön içerdiğini “*Şu Allah’ın cezası bildiriye...*” (Kulin, 2016, p. 13) özellikle Sırp liderlerin ve medyanın sessiz kalmasına tepki göstermiştir. Bosna Savaşı’nın ortaya çıkmasındaki Sırp milliyetçiliği Kulin tarafından büyük bir açıklıkla ortaya konmuştur: “*Sırplar, etnik kökene dayalı, çok tehlikeli bir oyuna soyunuyorlardı. Büyük Sırbistan hayallerini gerçekleştirmek için, ateşle oynamaya başlıyorlardı. Ateşleri, Sırp medyasında sürekli yayınladıkları yalanlarıydı. Düzmece haberlerle, Sırplar’ın tehdit ve tehlike altında yaşadıklarını yayınlıyorlardı. Huzursuzluğun, kuşkunun sesi giderek yayılıyordu ülkeye*” (Kulin, 2016, p. 10). Kulin, Sırp milliyetçiliğinin toplumsal alanda yayılması ve etnik dinsel nefret ve ön yargıya dönüşmesinde Sırp lider Miloseviç’in oynadığı rolü romanda net bir şekilde ortaya koymuştur:

Miloseviç Kosova’ya, Cumhurbaşkanı tarafından, Sırları azdırmak değil, teskin etmek için yollanmıştı. Üstelik kimsenin Sırları dövdüğü filan yoktu. Ama Miloseviç orada bulunduğu zaman içinde, Kosova Sırlarının rüzgârını arkasına aldığı takdirde, varacağı noktayı görmüştü bile. Artık ağzından çıkan sözlerin ne denli kışkırtıcı, ne denli gerçeklere aykırı olduğunun hiçbir önemi kalmamıştı.

Miloseviç balkondan bir süre olup biteni seyrettikten sonra, hayatının akışını değiştirecek olan konuşmasını yapmak üzere aşağı indi. Onu gördükleri anda polisler ve hükümete, "Katiller! Katiller!" diye haykıran Sırlar, bu kez "Slobo! Slobo!" diye tempo tutmaya başladılar (Kulin, 2016, p. 38).

Miloseviç’in Sırp ırkçılığını kışkırtması romanda Kulin tarafından şu şekilde ortaya konmuştur:

Miloseviç’i dinlemek için, nereden çıktıkları belli olmayan on binlerce Sırp, konuşmanın yapılacağı Kültür Evi’nin önüne birikmişti. Yüzde doksan çoğunluğu Arnavut kökenli olan kente sanki gökten zembillerle inmişlerdi. Sırlar Kültür Evi’nin kapısını zorlarken, coplu polisler, halkın kapıya yığılmasını önlemeye çalışıyor, aşırıya kaçan göstericilerden Miloseviç’i koruyabilmek için, insanları itip kakıyorlardı. On binlerce kişinin içeri alınabilmesi imkânsızdı (Kulin, 2016, p. 37).

...sokağın köşesini tutmuş olan bir kamyondan, polislerin üzerine taş parçaları yağmaya başladı. Aynı anda Sırlar da, taş atanlara müdahaleye davranan polislere, "Katiller! Katiller!" diye tempo tutarak bağırmağa başladılar (Kulin, 2016, p. 38)...

Kulin, Belgrad gazetelerinin sahipleriyle yaptığı görüşmeye yer vererek Sırp milliyetçiliğinin tehlikeli boyutunu vurgulamıştır:

Belgrad Partisi Genel Başkanı Dragişa Pavloviç, bu cenaze töreninden on beş gün sonra, Belgrad gazetelerinin sahiplerini bir toplantıya çağırması ve gazetelerinde çıkan yazıları zapt-u raptı almalarını söylemişti. Bu gidiş hayırlı bir gidiş değildi. Basın, Kosova olaylarına yardımcı olmuyor, tam tersine, ateşle oynuyordu. Milliyetçilikleri, ırkçılığı körüklemek, Yugoslavya için son derece tehlikeli bir oyundu ve bu işin mimarları, başlattıkları yangını bir an önce söndürmeliydiler (Kulin, 2016, p. 47).

Sırp ırkçılığının etnik ayrımcılığı ve dinsel kimliğe duyulan nefret Sırp lider Karadžić’in sözleriyle şöyle ifade edilmiştir:

Radovan Karadzic, Avrupa Topluluğu'na Bosna-Hersek'in de başvurusunu yaptığını duyduğunda, terbiye sınırlarını aşarak, "Bu çocuk ölü doğar. Topraklarımızda bir Müslüman piçinin doğup büyümesine elbette izin vermeyeceğiz," demişti.

Yaşamısına izin verilmeyecek olan çocuk doğmak üzereydi. Şimdi, referandumla felek Boşnaklar'ın kader çarkını çevirmiş, zarın 'savaş'a düşmesini bekliyordu (Kulin, 2016, p. 131).

Ekonomik Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; romanda ekonomik düzey genelde savaş koşulları bağlamında ele alınmış, beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan sorunlar dile getirilmiştir. Roman, savaş koşullarında Bosna insanının yaşadığı dramı, temel ihtiyaçlarını gerçekleştirememeleri aracılığıyla çok açık bir şekilde ortaya koymuştur:

Ne yazık ki, konuşmayı reddeden oğlunu, lezzetli yemek terapisiyle iyileştirebilme imkânı, hızla kayboluyordu Raziyanım'ın. Saraybosna'da hiçbir şey bulunmaz olmuştu. Kasaplar, bakkallar yağmaya uğrayıp boşalmıştı. Yeni mal gelmiyordu. Saraybosna, Karadziç'in şehri Sırp, Hırvat ve Müslüman halklara göre bölme planı doğrultusunda ablukaya alınmıştı. Sırp komandoları şehre giriş çıkışları kontrol ediyorlar ve Boşnakların açlıktan ölmeleri için ellerinden geleni yapıyorlardı (Kulin, 2016, pp. 158-159).

Gitgide yoksullaşan ülke ve yokluğa giren halk çok durumda kalmıştır: “*Nimeta hayatlarının en ufak ayrıntılarına kadar nasıl darmadağın olduğunu fark etti. Kahveden ilaca, yiyecek maddesinden pile kadar hiçbir şey yoktu artık. Havagazi, elektrik, su sık sık kesiliyordu. Bir ortaçağ ortamında yaşıyorlardı sanki*” (Kulin, 2016, p. 164). Yokluğun beraberinde getirdiği açlık ve sefalet, insanları güçsüz bırakmıştır: “*Bosna sınırları içinde yaşayan her Boşnak, kadın olsun erkek olsun çok sıksıkaydı artık... Savaş başladığından beri, en az onar-on beşer kilo vermişti Bosnalılar.*” (Kulin, 2016, p. 200)... Yokluk dinlemeyen annelik, savaş ya da açlık da dinlememiştir. Raziyanım, çocukları ve torunları için daima çabalamıştır:

Gözlerinde minnetle baktı Raziyanım kızına. Çarşıda gıda maddesi bulmak imkânsız hale gelmişti. Ama bahçeleri olan insanlar, bahçelerinde domates, kabak, patates yetiştiriyor ve bunları satıyorlardı. Raziyanım bir arkadaşı da arka bahçesinde yetiştirdiği sebzeleri, markete götürmeden, insafli fiyatlara veriyordu Raziyanım'a. Nimeta, annesinin becerileri karşısında şaşkındı. Yaşlı kadın, su bulmak için, taa Ciglane'den bira fabrikasına kadar bir el arabasıyla yürüyordu haftada iki kere. Şehrin öteki ucundaki bira fabrikasında bir su kaynağı vardı.

Saraybosnalılar, ölümü göze alarak, saklana saklana bu kaynağa kadar gidip gelmeye mecburdular su ihtiyaçları için. Su, elektrik ve gaz şebekeleri bombalanmıştı. Bir damla su akıyordu musluklardan. En iyi koşullarda 5-6 günde bir su verilebiliyordu kente. Bazen on-on iki güne de uzayabiliyordu bu süre.

Su, ne elektriğe, ne gaza benziyordu. Susuz yaşamak mümkün değildi (Kulin, 2016, p. 223).

Kültürel Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; Bosna Savaşı'nın ortaya çıkma nedeni tarihsel olarak değerlendirildiğinde kültürel farklılıkların dinsel düzeyle birlikte başta gelen nedenleri oluşturduğu görülmektedir:

Hiçbir şey eskisi gibi değildi artık. Hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Yugoslavya, Bosna, Saraybosna süratle değişiyorlardı. İstanbul bile eski İstanbul değildi. Bu kente ilk geldiklerinde, binebilmek için saatlerce kuyrukta bekledikleri araba vapurlarını Raziyanım boşuna aradı. Masal şehir ve Boğaziçi, Rumeli'yi Anadolu'ya bağlayan iki muhteşem köprünün altında, bütün ihtişamıyla masmavi uzanıyordu (Kulin, 2016, pp. 123-124).

Kendileriyle aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan, aynı heyecanları duyan, yortu ve Noellerini onlarla birlikte kutlayan, kutsal günlerinde onlara armağanlar sunan, acılı günlerinde dertlerine ortak olan insanlardan kurtarmışlardı.

Zvornik’i kurtarmak uğruna, evlerini yağma ettikleri, kestikleri, dipçikledikleri, derilerini yüzdükleri, ırzlarına geçtikleri bu insanların kendilerinden tek farkları, yılda bir ay oruç tutmaları, iki dini bayram kutlamaları, bayramlarda bayram namazı kılmaları ve erkek evlatlarını sünet ettirmeleri idi (Kulin, 2016, p. 153).

Romanda bunun yanında Kulin, gündelik hayat, aile ilişkileri, kadın-erkek rolleri, annesi Raziyanım örneğiyle kuşaklararası kültürel farklılıklara da değinmiştir:

Nimeta için, başka bir adama âşık olduğunu söyleyip, Burhan’dan boşanmaktan başka çıkış yolu yoktu. Defalarca tekrarlamıştı bunu Stefan. Ama, boyunca bir oğlu, bir de küçük kızı olan, otuzunu geçmiş bir kadın, bunca yıllık evliliğini nasıl yıkardı? Bunu, ona karşı hiçbir kusuru olmayan kocasına nasıl izah ederdi? Çocuklarına, ailesine, arkadaşlarına ihanetini nasıl anlatırdı (Kulin, 2016, p. 4)?

Nimeta işten çıktıktan sonra Stefan’ın evine gidiyor, birkaç saat kalıyordu. Orada geçirdiği zaman içinde, iki çocuklu orta yaşa yelken açmış, bezgin ve yorgun bir kadından, içinden yaşama sevinci ve şehvet fişkırان bir dişiye dönüşüyordu. Stefan ona dokunduğunda, sanki göğüsleri dikleniyor, kalçaları yuvarlanıyor, gençleşiyor, enerji doluyor, birazdan yaşayacağı o dayanılmaz hazzı vücudunun her bir zerresiyle emebilmek için bir yay gibi geriliyor, farkına bile varmadan hazırlanıyordu sevişmeye (Kulin, 2016, p. 18).

Nimeta, İstanbul’da bir gence âşık olduğunda kendi topraklarında kalsın isteyen annesi bu ilişkiyi başlamadan bitirmiştir: “*Evet ama orası Saraybosna. Tito’nun öldüğü gün, orada neler olacağını kimse bugünden bilemez. Türkiye, Türkiye’dir, beş asırlık Osmanlı mülküdür. Kız, buraya kök salar, sonunu görerek yaşar. Bencillik etme hanım*” (Kulin, 2016, p. 21). Nimeta’nın kızı büyümeye başlamış, arkadaşları ve onların ailelerinden etkilenmiştir. Hana, İslamiyet’i fazla benimseyen ailelerin çocuklarından ve büyüklerinden duydukları karşısında şaşırmıştır. Nimeta, kızıyla dinsel konuları tartışmaya başlamış, aynı dinin insanlar arasında farklı algılanışını ifade etmeye çalışmıştır:

-Saliha’nın annesi başörtüsü örtüyor. Eskiden herkes örtermiş.

-Herkes değil. Eskiden de isteyen örterdi.

-Neden?

Nimeta bir an durdu, yutkundu.

-Allah örtün dememiş mi anne, bööyle uzun bir eşarpla?

-Allah’ın moda desinatörlüğü yaptığı nerede görülmüş kızım?

-Şu kitabımızda öyle demiş, bizimkilerin Tanrısı.

Çocuk eliyle yatağın başucunda asılı, üstü işlemeli mavi atlas keseği işaret ediyordu.

-Hana, bizimkilerin Tanrısı da ne demek? Tanrı bir tanedir.

-Mirka’larınki başka değil mi anne?

-Evladım, değişik olan Peygamberlerdir. Allah tektir.

-Eminsiz değil mi?

-Elbette.

-Söylerim Saliha’nın ninesine. Biliyor musun, piyanoya da 'şeytan oyuncuğu' diyor o (Kulin, 2016, pp. 53-54).

Geçmişinde tutunacak bir şeyler arayan Raziyanım, eski tanıdıklarını bulmak isteğiyle kapıya gider; ama sadece zaman değildir değişen ve Raziyanım bununla yüzleşmiştir:

Raziyanım ağır aksanlı kırık Türkçesiyle denedi, eliyle evi işaret ederek. ‘Boşnak aile burada? Şu ev... Sarayevolu Salih Zeki Bey, Gül Hanım... Saadet Hanım?’

‘Haa,’ dedi bakkal. ‘Evin eski sahiplerini soruyorsunuz. Öldüler onlar çoktaaan...’ Elini salladı uzun uzun. ‘Kızları Saadet Hanım da ölmüş. Torunları sattılar evi. Alan adam evi otel yapacaktı, yapamadı. Temellerinin altında antika şehir mi varmış ne (Kulin, 2016, p. 125)?’

Dinsel Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; Kulin, Bosna’nın Bogomil inancından Müslümanlığa geçiş sürecini ayrıntılı bir şekilde (Kulin, pp. 323-328) betimleyerek Bogomil inancı ile Anadolu Müslümanlarının tasavvuf geleneği arasındaki benzerliği vurgulamıştır:

Boşnakların etrafı değişik kiliselere ait halklarla çevriliydi. Macarlar, Hırvatlar, Romalılar Katolik mezhebindeydiler. Doğuda yaşayan halklar, örneğin Sırlar ayrıca Karadağ ve Hum halkı Bizans kilisesine bağlı oldukları için Ortodoks’tular.

Oysa Boşnakların kendilerine özgü bir mezhepleri, din ve ahlak anlayışları vardı. Kiliseleri, diğer kiliseler gibi zengin değildi, her türlü süsten arındırılmış yerlerdi. Papazların önünde diz çöküp haç çıkartmazlardı. Günah, asla çıkartmazlardı. Vaftiz edilmezlerdi. Pazar ayınlarına gitmezlerdi. Yılın yalnızca belirli birkaç gününde yapılan ayinlerde, şarap içilmez, ancak ekmeğin bölünerek herkese dağıtıldığı bir tören yapılırdı. Ortadoğu dinlerinden izler taşıyan, bazı Pagan seremonileri ve değişik anlayışları olan bir tarikattı bu. Bu tarikata gönül verenlere Bogomil deniyordu. Din büyüklerine ‘dede’ karşılığı bir kelime olan ‘dyed’ diye hitap ediyorlardı. Bogomil inançlarına göre, içinde yaşadığımız dünya ve dünyevi zenginlikler şeytanın bir aldatmacasıydı. Bu nedenle rahipleri, üstünde çok sade bir urbayla dolaşırdı. Tanrı egemenliğinin, ancak manevi alanda var olduğuna inandıkları için, Boşnakların gözünde iç disiplin, doğruluk, dürüstlük, verilen sözün tutulması, iyilik ve şefkat çok büyük önem taşırdı. Dinlerine bağlı sofular, disiplinlerini kaybetmemek için, asla içki içmezlerdi. Çok dindarları et bile yemezdi. Belli zamanlarda oruç tutarlardı. Bir Hıristiyan tarikatı olmalarına, İsa’yı peygamber kabul etmelerine rağmen, mucizelere ve İsa Peygamber’in Allah’ın oğlu olduğuna inanmıyorlardı. Bu inançlarından vazgeçemedikleri için de yıllar boyunca, Katoliklerden ve Ortodokslardan çekmedikleri kalmamıştı. Aynı tarihlerde, Anadolu’da yayılmakta olan hoşgörülü, sevecen, insancıl nitelikleriyle Arap İslamiyeti’nden ayrılan Anadolu Müslümanlarının tasavvuf felsefesini ve Alevilerin Tanrı’ya yaklaşımını andıran bir din anlayışı idi bu. Tıpkı onlar gibi, Zerdüş’ten etkiler taşıyan, şekilsel teferruattan çok, içsel derinliğe önem veren bir yol tutmuşlardı.

Bogomilizm, 10. yüzyılda Bizans’ta ve Bulgaristan’da özellikle soylu aileler arasında yaygındı. Daha sonraları, Balkanlar’ın batısına doğru yayılmaya başlamıştı. Bosna’da önce soylular, sonra da alt tabaka tarafından süratle benimsenmişti. Bizans’ta, Ortodoks Kilisesi içinde kokuşmakta oldukları iyice su yüzüne çıkan yüksek rütbeli din adamlarına bir başkaldırı olarak başlayan bu reformist akım, ahlak anlayışları karmaşık olmayan, dürüst ve sadelikten hoşlanan Boşnakların arasında hızla yayılıyordu.

Boşnakların başına geçen ‘Ban’lar Katolik olmakla beraber, ‘Bosna Kilisesi’ olarak tanınan kiliselerinin kendine özgü öğretisini, Boşnaklar dair bir öz-kimlik oluşturduğu için, asla engellemiyorlardı. ‘Bosna Kilisesi’, Boşnakların; bölgede Sırbistan ve Hırvatistan Krallıklarından apayrı bir topluluk, ayrı bir ‘devlet’ olduklarının canlı simgesi gibiydi.

Ban Kulin de kendinden önce, Bizans, Macaristan veya Sırbistan tarafından atanarak Bosna’yı idare etmiş diğer prensler gibi, resmen vaftiz edilmiş bir Katolik’ti. Ama ulusal kimliklerinin, Bosna Kilisesi’nin onlara verdiği alt kimlikten güç aldığını çok iyi biliyordu. Ban Kulin acele etmiyor, Bosna Devleti’nden sonra,

Kilisesi'nin de bağımsızlığını ilan edebilmek için, doğru zamanı bekliyordu. Önce ülkeye refah getirecek, orduyu güçlendirecekti. Gereksiz çatışmalara yol açmayacaktı. İlerde... bir gün oğlu Stefan iyice sağlamlaştırılmış temeller üstünde tahta geçtiğinde, Bosna Kilisesi'nin bağımsızlığının ilan edilmesi hayalden gerçeğe dönüşecekti. Elbette gerçekleşecekti bu rüya... hatta belki o bile hayattayken.

Her zaman uzlaşmadan yana olmuştu Ban Kulin. Halkını uyum ve barış içinde yaşatmayı temel amacı olarak görmüştü. Slavların kanında var olan o atak, heyecanlı, kavgacı ve küfürbaz genden, onun kanında eser yoktu. Barışı, gereğinde ödünler de vermek pahasına gerçekleştiriyordu adım adım. Batı kanadından gelebilecek saldırıları önlemek ve o kanadı iyice emniyete almak için, kız kardeşini, Hum Dükü ile evlendirmiş, doğudaki komşusu Sırbistan Zupanı ile de çok yakın ve dostane ilişkiler kurmuştu. 1189 yılında yaptığı özel ticaret anlaşmaları ile, Ragusalılara (Dubrovnikliler), Bosna'daki madenleri çıkarma izni vermişti. Asillerden oluşturulan Stanak'ta, Ragusa'ya tanınan bu imtiyazlara itiraz sesleri yükselmisti önce. Zaman içinde, Stanak'taki asilleri de ikna etmeyi başarmıştı Kulin.

Ve şimdi nihayet, çok özledikleri barış sürecinin tadını çıkarıyordu Boşnaklar.

Bosna, bölgede ‘en çok ticaret yapan, en müreffeh halka sahip olan devlet’ diye isim yapmaya başlamıştı.

Romalılar zamanından kalma ticaret yollarında kervanlar, sürekli maden ve kereste taşıyorlardı komşu devletlere. Kuzeydeki mısır ve buğday tarlalarından ve Yayçe civarındaki ekili arazilerden mahsul fişkıyordu. Çarşılar, kadınların işledikleri rengârenk geometrik desenli örtüler ve gömleklerle, ustaların döktükleri pırl pırl bakır ve gümüş güğümler, taslar, kaplarla, pazarlar ise taptaze mevsim meyveleri, sebzeleriyle dolup taşıyordu. Şehirler, malını tezgâhlayan tacirlerle, alışveriş eden Boşnaklarla ve Belgrad'dan, Raska'dan, Zeta'dan gelip, Ragusa'ya geçmek isteyen gezginlerle kıpır kıpırdı.

Yüzyıllardır hasretini çektikleri bir bolluk ve bereket dönemi yaşıyordu Boşnaklar. Eğer Macaristan'ın ve hep Macaristan'ın dümen suyunda giden Zeta'nın huzur kaçırıcı eylemleri olmasaydı, üstlerine barışın rehaveti çökmüş bile denebilirdi.

Boşnaklar, kimsenin toprağında gözleri, dini inanışlarında zorlamaları olmadığı halde, Balkanlar'da varoluşlarından beri, barış yüzü görmemişlerdi. Çok zengin madenleri, gümüş, kurşun gibi yeraltı kaynakları ve bugüne dek dünya yüzündeki en iyi kemanlara hammaddesini veren akağaç, meşe ve çam ormanlarıyla, asırlar boyunca, komşularının haris isteklerinin hedefi olmuştu Bosna. Osmanlıların bile, Bosna'ya göz dikmelerinin nedenleri arasında, gemilerinin karkasını inşa ettikleri sağlam tahtanın elde edildiği ormanların önemi rivayet olunurdu.

Kimdi Boşnaklar? Nereden gelmişti bu çilesi hiç bitmeyen kavim?

Balkanlara yerleşen ilk insanların, İliiryalı oldukları söylenirdi, İliiryalılar, zaman içinde güneyden gelen Romalılar, kuzeyden gelen Gotlar, doğudan gelen Hunlar, Alanlar ve Avarlarla karışmışlardı.

Slavlar ise, Öder ve Dinyeper arasında kalan ovalıklardan ancak altıncı yüzyılda gelmişlerdi Balkanlar'a, bölgede yaşamakta olan diğer kavimlerle karışmışlardı.

Slavlar, tarımla uğraşan aile birlikleri içinde kalmayıp, klanlar ve kabileler oluşturmuş, toprağı işleyip, boylar kurarak, kendilerini komşu topluluklardan bağımsız kılmışlardı.

Kaba çizgilerle anlatılacak olursa, aynı dili konuşan Slavların doğuda yaşayanları kendilerini Sırp olarak tanımlamış, kuzeybatı bölgesine ve Adriyatik sahiline yerleşenlere Hırvat denmişti. Boşnak ise, Bosna nehrinin adını taşıyan dağlık ve ormanlık bölgenin halkına verilen isimdi. Boşnaklar Travnik, Yayçe, Srebrenica ve Sarayevo'yu kapsayan Bosna bölgesinde yaşıyorlardı. Kuzey komşuları Hırvatlardı. Güneylerinde Sırbistan ve Karadağ vardı. Adriyatik Denizi'ne paralel inen Dalmaçya batıda kalıyordu.

Önceleri çoktanrılı dinlere itibar eden Slavlar, Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı kabulünden sonra, Hıristiyan olmuşlardı. Varoluşlarından itibaren, sürekli olarak, Roma ve Bizans İmparatorluklarının, Macaristan ve Bulgaristan Krallıklarının boyunduruğu altına girip çıkan Slavlar, aynı zamanda durmaksızın birbirleriyle de savaşmışlardı.

Sekizinci yüzyıla gelindiğinde, Hırvat topraklarının büyük bir kısmı ve Bosna'nın kuzeybatı bölgeleri, Şarلمان'ın Frenk askerleri tarafından zaptedilmişti. Bir asır boyunca Frenklerin etkisinde kalan bu yöreler, o güne kadar benimsemiş oldukları aşiret sisteminden, batı Avrupa'da yaygın olan feodalizme geçmeye başlayarak, bir aşama yapmışlardı. Bu siyasi oluşumun yanı sıra, Boşnaklar ve Hırvatlar, Frenk etkisi altında kalarak Katolik mezhebine girmişlerdi (Kulin, 2016, pp. 323-328).

Romanın ilerleyen sayfalarında tarihsel olarak geçmişe dönen Kulin, “Bogomil inançlarına çok yakın bir dindi Müslümanlık.” (Kulin, 2016, p. 410) diyerek Boşnakların dinsel anlamda bir dönüşüm yaşamadıklarını vurgular (Kulin, 2016, pp. 410-413).

‘Baba, biz niye Müslüman olduk?’ diye yinelemişti çocuk. ‘Hıristiyanken niye döndük?’ \ ‘Şimdi bunu öğrenmek istiyor musun gerçekten?’ \ Güneş gökyüzünde yükselmeye başladığından beri, ambulansın içi ısınmış, kan kokusu Burhan'ı yeniden tutmaya başlamıştı. Nusret bir türlü dönmüyordu. Zamana karşı bir sabır savaşı vermekteydiler ve Boşnakların neden Müslüman oldukları şu anda umurunda bile değildi Burhan'ın. Olmasalardı, belki de başlarına bu işlerin gelmeyeceğini düşünüyordu. O zaman bu Sırp kasapları ya da kalles Hırvatlar ne bahane bulacaklardı acaba onları yerlerinden etmek için?

‘Boşnaklar aslında pek de “dönmüş” sayılmaz, Fiko,’ demişti Raif. ‘Bogomil inançlarına çok yakın bir dindi Müslümanlık. Anadolu denen topraklarda, Osmanlı imparatorluğu kurulmuştu, biliyorsun. Türkler akınlar düzenlerken, ufak ufak göç de etmeye başlamışlar Balkanlar'a. Bu göçler meğer Osmanlıların fetih propagandalarıymış. Fethetmeyi düşündükleri topraklara, önceden Anadolu dervişlerini gönderip, gönül kazanırlarmış.’ \ ‘Bir nevi halkla ilişkiler, yani,’ demişti Burhan... \ Burhan'ın gözü Fiko'nun bacağındaydı. Sargının üzerine taze kan çıktığını fark etmişti ama, oğlunu ürkütmek istemiyordu. Raif, Burhan'ın ilaç çantasını karıştırmaya başladığını görünce, Fiko'yu oyalamak için, o sürdürmüştü anlatmayı. \ ‘Orta çağ, Hıristiyanlığın en karanlık dönemi. Papa, Roma'ya bağlı Katolik Kilisesi adına, Patrik de, Bizans'a bağlı Ortodoks Kilisesi adına canına okuyor Bogomillerin. Onlara yapılan eziyetin haddi hesabı yok. Boşnaklar inatçı adamlar. Kıyımlara, işkencelere, eziyetlere rağmen vazgeçmiyorlar inançlarından.’ \ ‘Bu Bogomiller de Hıristiyan değil mi zaten, alıp veremedikleri neymiş?’ Fiko ilgileniyordu konuyla. ... \ ‘...Giderayak tarihimi öğreniyorum işte, ben de. Neden acaba bunları hiç konuşmamışız daha önceleri?’

‘Nereye gidiyorsun yeğen?’ diye sormuştu Raif. Aynı anda, bir ağızdan Fiko, \ ‘Öbür tarafa’, babası da, ‘En yakındaki hastaneye,’ demişlerdi... \ ‘Fiko, öbür tarafa gitmiyorsun oğlum. Daha çok çok gençsin. Önünde uzun ve mutlu bir yaşam olacak. Buna bütün kalbinle inan. Annen biraz sonra bir çözümle bize ulaştığında, bu kâbus bitecek. Her şeyin yolunda gitmesi için, umutlu olmalıyız. Tek çaremiz bu.’ \ ‘Nerede kalmıştık? Haa, hiç konuşmazdık bunları, sahi. Çünkü biz artık tek bir millet olmuştuk. Farklılıklarımızı ön plana çıkartmak istemiyorduk. Öyle veya böyle, Yugoslavlardık işte!’ Yüzünde çok tuhaf bir gülümseme vardı Raif in biraz tükürür, biraz ağlar gibi. Müslüman olmalarını kimsenin gözüne sokmadıkları halde, başlarına neler gelmişti. \ ‘Bu Bogomiller de Hıristiyandı ama, haç çıkarmaya, vaftiz edilmeye ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuna inanmıyorlardı, Fiko. İsa, sadece bir peygamberdi onların gözünde. Kiliseye gitmeyi de sevmezlerdi. Ama içleri sevgi dolu ve tertemizdi. Dünya nimetlerinden uzak kalarak Tanrı'ya ulaşacaklarına inanıyorlardı. Çünkü dünya şeytanın cirit attığı yerd, cennetse Tanrı'ya aitti. Gerek köylüler olsun gerekse Boşnak Beyleri, o sırada Balkanlar'a yayılmakta olan Bektâşi dervişleri ile bir gönül bağı kurmaya başlamışlar, inançlarında benzerlikler de olduğu için. Biliyor musun, Anadolu Müslümanlarının da Bogomiller gibi Zerdüşt'ten

etkilendiklerini, Şamanist izler taşıdıklarını okumuştum, bir zamanlar.’ \ ‘Kafamı karıştırıyorsun, dayı.’ \ ‘Kafa karıştıracak bir şey yok ki burada. Kendi kiliselerinden çekmedikleri kalmayan Bogomiller, inançları arasında da bu kadar benzerlik olduğuna göre...’ \ ‘Çaresiz Müslüman olmuşlar, desene dayı.’ \ ‘Çaresizlikten değil.’ Raif, Fiko'nun bir şeyi iyi anlamasını istiyordu. ‘Katolikliği seçselerdi, Osmanlı’ya hiç fark etmezdi. Din baskısı yapmıyordu Osmanlı, onun derdi vergisini toplamaktı, ibadetlerinde serbest kalmak şartıyla, Osmanlı defterlerine Müslüman olarak geçmeleri teklif edilmiş. Hıristiyan olarak kaydedildikleri takdirde, yine Katolik ya da Ortodoks kiliselerinin baskısı altında kalacaklarını düşünen Boşnaklar, bu teklifi kabul etmişler. İslamlaşma 'bir gecede olmamış, Fiko. Yüzyıllara yayılmış. On beşinci yüzyılın sonlarına doğru, Bosna'da Müslümanların sayısı Hıristiyanların sekizde biriyken, on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bir de bakıyorsun Boşnakların yarısı Müslüman olmuş (Kulin, 2016, pp. 410-413).

Tito, Boşnakların hafızalarında silinmez etkiler bırakacak birçok davranışta bulunmuş ve çoğu kimse bu olanlara sesini çıkaramamıştır:

Dayı, gönül ve hayal kırıklıklarını anlatmamıştı ailesine. Müslüman mezarlarının ailelere haber bile verilmeden parklara, yüksek binaların inşa edileceği arsalarla dönüştürülmesini sessizce izlemişti. Tito'nun camileri müzeye, depoya, ahıra çevirmesine ya da yerle bir etmesine ne kadar içerlediğini kimseye söylememişti. Müslümanların derneklerini, okullarını, en çok da 1530'dan bu yana sürüp giden dört yüz yıllık Gazi Hüsrev Bey vakfını kapatmasını, yok etmesini içine hiç sindiremediğini de (Kulin, 2016, p. 32).

Boşnaklar için yaşam o kadar zorlaşmıştır ki isimlerinin bilinmesi, yaşadıkları muhit ya da işleri bile sorun yaratmaya ve korkutmaya başlamıştır:

-Beni Miza diye çağırmanın bir nedeni olmalı. Müslüman olmam rahatsız mı etmeye başladı seni?

‘Mirsada,’ demişti Petar, ‘böyle olmadığını bilecek kadar iyi tanıyorsun beni. Ben sadece seni korumak istiyorum.’

-Kime karşı?...

-Ben sadece önlem alıyorum. Bu Allah'ın cezası ırkçılarda ne mantık ne de insaf var. Yakın arkadaşlarımızı, meslektaşlarımızı kastetmiyorum elbette. Ama yeni mahallemizde, seni Miza diye tanıştırebiliriz (Kulin, 2016, p. 49).

İslamiyet ve Müslüman olmak, Boşnak halkının direnme gücünü artırmış, belki de bekleyebilmesini, sabredebilmesini sağlamıştır: “Bosna'da insanlar gergin ama sakindi. Belki de İslam'a mahsus bir tevekkülle, başlarına çok yakında gelecek olan belayı vakar ve sabırla bekliyorlardı” (Kulin, 2016, p. 117). Eşi Burhan'ı ararken yolu Yahudi Mezarlığı'na düşen Nimeta yine düşüncelere dalmıştır:

Yahudi Mezarlığı, Sırp ve Boşnak mevzilerinin tam ortasında, yan yatmış tarihi mezar taşlarıyla suskun ve hüzünlüydü. Sanki göklerden insanları daha mutlu günlere ulaştırmak için indirilmiş üç büyük din adına küskün duruyordu. Barış, umut ve iyilik yerine, kan, kavga ve ölümü ilham etmişti dinler. Haçlı seferlerinden beri bitmez tükenmez bir kin... Mezar taşları, boyunlarını bükmüş utançla yere bakıyormuş gibi geldi Nimeta'ya (Kulin, 2016, p. 196).

Kulin, Radovan Karadžić'in “Avrupa Topluluğu'na Bosna-Hersek'in de başvurusunu yaptığını duyduğunda, terbiye sınırlarını aşarak, “Bu çocuk ölü doğar. Topraklarımızda bir Müslüman piçinin doğup büyümesine elbette izin vermeyeceğiz.” (Kulin, 2016, p. 131) sözünü aktararak Bosna' yönelik “etnik temizliğin” dinsel boyutunu vurgulamıştır.

6. SEVDALINKA ROMANININ DEĞERLENDİRİLMESİ

“En kurgusal metinlerde bile yapaylıktan uzak durmaya gayret ederim.” [Kulin’dan akt. (Yeşilçiçek, 2010, p. 52)] Ayşe Kulin, Sevdalinka romanında insanlık tarihinin en acımasız savaşlarından biri olan, katliam ve soykırımla anılan Bosna Savaşı’nın dramatik yönünü, “yapaylıktan” ve şovenizm dilinden uzak bir yalın ve sıcak anlatımla ortaya koymaktadır. Roman içerisindeki aşk öyküsü ve ekseninde gelişen Bosna Savaşı bağlamında “kurgusal” bir anlatı iken, aynı zamanda romanda “kurgusal” anlatımın akıcılığını bozmayacak biçimde tarihsel-belgesel olaylara yer verildiği de görülmektedir. Sevdalinka, bir anlamda yazarının kişisel biyografisi nedeniyle “öz yaşam öyküsel” bir anlatı olma özelliği taşımaktadır. Yazarın eserlerinde “nostalji” kavramının önemli yer tuttuğu görülmektedir. Yazar, Sevdalinka romanının yazılma sürecini şöyle anlatır: “

-Gerçek hayattan esinlenerek yazmak daha mı kolay sizce? Uyduramıyor, gerçek hikâyeye anlatıyor diyenler olur mesela.

-Ben Boşnak asıllıyım. Gözlemediğim hayatlar son derece romanesktir. Büyükbabamın, büyükbabamın doğduğu, büyüdüğü yerler bizim belki Van’dan Maraş’tan çok daha önce Osmanlılaşmış, Türkleşmiş yerler. ‘Sevdalinka’ için araştırırken yüzyıllardır orada yaşayan insanlara yapılan Soykırım o kadar açıktı ki. Mesela, otobüsü tarıyorlar, içinde sadece 2-5 yaş arası çocuk var. Yuva otobüsünü tarıyorlar. Aylin’den beri bir okur kitlem vardı ve ben bu savaşı onlara anlatmak ve hafızalarına çakmak istedim. Nasıl anlatacağın? Tarihçi değilim, gazeteci değilim, bunu bir romanın içinde anlatabilirdim. Orada çok daha zor bir kurgu var. Gerçek olayları insanlara ve olaylara yedireceksin ki roman haline gelsinler. Kurup yazmak daha kolay, her şey sizin kafanızda oluşuyor. Gerçek bir savaşın dehşetini sanki bir romanmış gibi verebilmek kolay iş değil. (Yumru, 2016, p. 85)

Ayşe Kulin, genel olarak romandaki amacını, hayata bakış açısını, tarihsel biyografisini, yaşadıklarını ve ideolojik konumunu ayrıntılı biçimde dile getirirken, laik, Atatürkçü ve Cumhuriyet’e bağlı kimliğinin altını açık biçimde çizmektedir:

Her romanı ve ona hayat veren kahramanları kendi kültür ve çevrelerine göre konuştururum. Kurgu her şeye müsaade eder, ancak ben gerçek imgelerle okuyucuyu yönlendirmeyi tercih ederim. Yani kişiler de zaman da mekân da okuyucu için inandırıcı olmalıdır. Dolayısıyla bana göre en kurgusal metinlerde bile, yapay olmaktan uzak kalınması gerektiği düşüncesindeyim. Tabii bu benim oluşturduğum vaka tiplerinin merkezini oluşturur. Mesela: ailem hep sürgün hayatı yaşamış, ben bunu iliklerimde hissetmişim, bu acıyı, travmayı yaşamışım... Birinci elden dinlemişim... Göç nedir? Vatandan sökülüp atılmak nedir? Bu, insana nasıl ve neye mal olur? Hangi acıları yaşatır bunu bilirim. Dolayısıyla “empati” yapmam zor olmaz. Bu ayrıntıların romanıma gerçek sahneler halinde yansımaları aslında benim romancılığımın ve edebi şahsiyetimin özeti mahiyetindedir. Ben bütün bu acı ve sürgünlere rağmen devletimin yanındaydım... Onun güçlü, dünyayı kendine hayran bırakan yani demokrasi, insan hakları, özgürlükler anlamında diyorum... Bir devlet olması için tabiri caizse çırpınıyorum... Ben bu tarafımla onur duyarım... Ama biliyorsunuz ailemde Ermeni yani Ermeni ırkından gelen biri var... Bunun da beraber düşünülmesi lazım... Burada şunu da belirtmek isterim: Yurtdışında bulunan, okuyan, yaşayan bir insan olarak söylüyorum bunu... Batı – bir zamanlar inanmış olmama rağmen-tarihi olaylar karşısında son derecede taraflı ve bencil... Bosna örneği de... Şimdi yaşadığımız olaylar da öyle... Dolayısıyla ben, güçlü bir Türkiye’nin demokratik bir Türkiye’nin, birlik ve beraberlik içinde bir Türkiye’nin önüne konan engelleri aşacağına inanıyorum... Zaten burada yaşayan ve ülkesini seven birinin başka bir düşüncede olması düşünülemez. İşte eserlerimi kurgularken, bu hedeflere hizmet etsin isterim... Okuyan oradan bir şey alsın, öğrensün... Atatürk kim, bizler için neler yapmış, Cumhuriyet ne, nasıl kurulmuş, Osmanlı kim, nelerden ve kimlerden müteşekkil? Orada yaşayanlar kim, Anadolu’yla bağları ne? Niye kalkıp

göçmüşler, Bosna’da neler yaşanmış? Müsebbipleri kim? ... Bunları çoğaltabiliriz... Bir de ‘kadın’ var tabii...Yıllarca yok sayılan, ezilen, insan yerine konmayan... Onun mücadelesi var romanlarımda... Yani ben bir nevi tercümanım, öyle olayım istiyorum... Tabii durduğum yer, ulaştığım, elimin vardığı kadarıyla... Çabamı böyle tariflendirebilirim. (Yeşilçiçek, 2010, p. 49)

Kulin, ideolojik ve politik olarak dünyaya bakışını çok açık biçimde ortaya koymaktadır. Genel olarak laik, Atatürkçü bir modern Cumhuriyet düşüncesine yakın olduğunu kendisi çeşitli görüşmelerde ifade etmektedir:

Kültür, nezaket, estetik değerler gibi önemli unsurların bu aile kökleriyle birleşen, örtüşen çok yanı vardır. Ama babam, adeta Cumhuriyeti, bu genç, yeni ve çağdaş devleti inşa eden, onu yükseltmek için taşrada ömür geçirmiş bir bürokrattı. Bu çağdaşlaşma ve gelişme projesi, Atatürk’ün projesiydi ve yeni dünyaya ait modern bir projeydi. İşte ben bu çağdaşlaşma öykülerinin içinde, dışarıdan duyan biri olarak değil bizzat içinde, onu, o gelişmeleri yaşayarak, görerek büyüyen biriydim. Dolayısıyla siyaseten durduğum yer bu modernliğin, çağdaşlığın temsil edildiği yer olmalıydı. Böyle bir ailenin kızı gerici olamazdı meselâ. Onun için hep bu çizgiyi takip ettim. Fakat şunun da iyi anlaşılması gerekir: Ben siyasetin bu yelpazesinde oldum ama hep demokratik bilincin yükselmesinden yana tavır takındım. Silah, şiddet böyle şeyler aklımın ucundan dahi geçmez. Ben, yeni kurulan bu Cumhuriyetin laik, çağdaş temeller üzerinde yükseleceğine inanmışım. Halen de böyle. Atatürk ve İnönü benim için bu yeni projenin en büyük mimarları ve önderleridir. Benim siyasi tezlerimin veya analizlerimin temelinde de bu proje yatar (Yeşilçiçek, 2010, pp. 35-36).

Kulin, hem yaşantısı/kişisel tarihi/deneyimi hem de dünya görüşü, ideolojisi ve olaylara bakış açısını harmanladığı eserleriyle, kurgusal açıdan insanın içsel dünyasını derinlikli biçimde ortaya koyarken aynı zamanda insanların ruhsal halleri, ilişkilerine koşut olarak toplumsal, siyasal, ideolojik ve kültürel yönleri de ortaya koymaya çalışmaktadır. Kulin’in roman dünyası genellikle kadınlar ekseninde şekillenir ve olaylar asıl kahraman olan bir kadının etrafında gelişmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kulin’in romancılığında, olayların anlatım biçimi genellikle “*mutlaka bir aile etrafında şekilleniyor olması, bu ailede ‘kadın’ unsurunun edindiği önemli yer ve vakanın bu düzlemden mutlaka toplumun yaşadığı siyasi ve sosyal olaylarla kesişiyor olması*” (Yeşilçiçek, 2010, p. 53) ile belirginleşmektedir. Sevdalinka adlı romanının kahramanı olan Nimeta’nın ailesi ve iç dünyasında yaşadığı çelişkilerle, Saray Bosna’nın yaşadığı trajedi arasındaki dikkate değer korelasyon bu anlamda önemlidir. Ayşe Kulin’in romancılığı biraz da kadınların toplumsal konumları ve kendilerini bir birey olarak ortaya koymalarının tarihidir. Romanlarında kadınların “aşk” ve “cinsellik” açısından yaşadığı sorunları, duyguları, toplumsal-kültürel değerleri ayrıntılı biçimde ortaya koyarak, kadınların birey kimliği kazanmaları noktasında katkı sunmaya çalışmaktadır.

Ayşe Kulin, din ve inançlar konusunda da belirli bir tavır alış göstermiş, bu konuda görüşlerini romanlarındaki karakterleri aracılığıyla ortaya koymaktadır. Kendisiyle yapılan bir röportajda konuya dair şu görüşe yer vermektedir. Kulin, dindar bir aileden geldiğini bu nedenle göstermelik değil, dinin felsefi olarak temel anlayışını ailesinden edindiğini belirtmektedir. Bu nedenle görünen İslam anlayışından farklı bir anlayışa sahip olduğunu vurgulamaktadır:

- O halde Müslümanlığı nasıl tanımlıyorsunuz?

- Tamamen içsel bir terbiye. Yoksa kafanı örtmek, takke geçirmek, kedi köpeğin işediği yerde namaz kılmak değil. İbadetini temiz yerde yapacaksın. Dinin felsefesini içeriğini bilmiyorlar günümüz dincileri. Dindarlara her zaman büyük bir saygı duydum. Fakat müthiş bir hayal kırıklığı yaşadım, kocaman uçurumdan yuvarlandım. Dindarım diyenlerin ardından her türlü yolsuzluk, yalan, iftira, hukuksuzluk, hırsızlık; ne ararsanız çıktı, çıkıyor. İsyen etmemek ve bir yazar olarak da bunun sizde izler bırakmaması mümkün değil. (Yumru, 2016, p. 96)

Sevdalinka romanında din konusundaki bakış açısını daha net bir şekilde ortaya koyarak, dinin teokratik yorumundan ziyade Anadolu dindarlığını benimsediğini ifade etmektedir: “*Arap İslamiyet’inden ayrılan Anadolu Müslümanlarının tasavvuf felsefesini ve Alevilerin Tanrı’ya yaklaşımını andıran bir din anlayışı idi bu.*” (Kulin, 2016, p. 324). Sevdalinka romanında Kulin, “insan”ı esas ve insanın evrensel yönünü, onun duygularını, düşüncelerini, gündelik beklentilerini, arzularını esas almaktadır. İnsanın önüne etnik, ırksal, dinsel “kimlikler”i koymamaktadır. Onun romanında Sırp bir kişiyle Boşnak bir kişi aşk yaşayabilmekte, Hırvat bir kişi Boşnak bir insan için ortak bir eylem planı gerçekleştirebilmektedir. Romanı, her türden insanı ötekileştiren, sınırlayan, baskı ve kontrol altına alan düşünce biçimlerine, ideolojilere, etnik ve dinsel ayrımcılıklara karşı eleştirel temalarla doludur. Bosna sorununu irdelediği Sevdalinka romanı, tam da çok kültürlü, çok dinli, çok etnili Bosna gerçeğini arayan ve onu tekrar kurmaya çalışan bir bakış açısıyla örülmektedir. Roman içinde Boşnak Nimeta’nın kocası ile Hırvat sevgilisi Stefan’ın “yaralı oğlu” karşısındaki duygularını ortaya koyan bu satırlarda “insani gerçekliğin” evrensel doğası açıklıkla ortaya konmaktadır:

Aynı ırktan, kim bilir belki de aynı soydan geliyorlardı. Aynı yaşlarda, aynı boylardaydılar. Aynı kadını sevmişlerdi. Ataları aynı Tanrı’ya ayrı yollardan ulaşmak istedikleri için, biri Boşnak diğeri Hırvat’tı. Bunu kendileri seçmemişlerdi, savaşmayı ve kaderlerini de seçmedikleri gibi. Ve ambulanstaki çocuğu kurtarmanın dışında, beklentileri yoktu yarınlar için (Kulin, 2016, p. 425).

“*Savaş, insanların başına gelebilecek en pis, en korkunç şey*” (Kulin, 2016, p. 115) diyen Kulin, “*Bu iş Gâvur-Müslüman işi değil canım, bu bir insan hakları meselesi...*” (Kulin, 2016, p. 165) sözleriyle Bosna sorununun “dinsel” bir düzlemde değil “insan hakları” çerçevesinde ele alınmasının önemini vurgulamaktadır. İnsanın varoluşu ve yaşadığı gerçeği çok çarpıcı ifadeyle ortaya koyan Kulin, insanın dünyaya geliş amacının da “umut” ve “umutla yaşamak olduğunu belirtmektedir:

Kendilerine sunulan yetmiş, seksen yıllık ömrün ilk ve son onar yılı, çocukluğun bilinçsizliği ve yaşlılığın çaresizliği içinde geçtiğine göre, ellerine kalan elli yılı, itişip kakışarak, dövüşerek, sonra da dövüşmenin getireceği yıkıntılara ve kayıplara hayıflanarak heba etmek için mi dünyaya yollanmıştı insanoğlu? Bogomil, Hıristiyan, Musevi ya da Müslüman, ne olursa olsun, ne biçim bir kaderdi insanoğlununki? (Kulin, 2016, p. 418)

Yarınlar, kurşun, havan topu ve bombaydı, kandı. Ama her ikisi de farkına bile varmadan 'daha güzel günleri' bekliyorlardı, insanlar, değişik inançlarla ve hırslarıyla ne kadar karıştırsınlar karıştırsınlar, kana, acıya, şiddete bulaşırsınlar bu muhteşem dünyayı, yaşam bir umuttu sonuçta. Hiç bitmeyen bir umuttu. (Kulin, 2016, p. 425)

7. İNSANLIK AYAĞA KALK

Yaşandığı sırada göz ardı edilmiş ve sona erdiğinde sadece Yugoslavya ya da Avrupa tarihine değil, dünya tarihine damgasını vurmuş olan Bosna Savaşı’nı ve işlenen “soykırım” suçunu konu alan roman, savaşın bitişinden üç yıl sonra kaleme alınmıştır. Bu süreçte Bosna’ya yardım düzenleyen kurumlar aracılığıyla edindiği bir mektup olduğunu söyleyerek başlayan yazar, tüm romanı, romanın başkahramanının ağzından anlatarak yazmıştır. Romanda, beş yüz yıla yakın süre Osmanlı Devleti yönetiminde kalan ve bu süreçte gönül rızasıyla ve devlet kademesinde iş bulma arzusuyla Bogomil inancından ayrılıp Müslüman olan Boşnak halkın huzurlu günlerden, Ruslar tarafından kışkırtılan Sırpların, “Büyük Sırbistan” hayali peşinde koştuğu ve ortalığı eziyet, vahşet ve soykırımla cehenneme çevirdiği günlere gelişi konu alınmış ve bu tarihi utanç anlatılırken bir aşk hikâyesi içine yerleştirilmiştir.

Romanda insanlık tarihin en büyük trajedilerinden biri olan Bosna Savaşı işlenen soykırıma duyarsız kalan NATO, BM ve AB gibi uluslararası kuruluşların da eleştirildiği görülmüştür. Yine romanda kendisini medeniyetin temsilcisi olarak göstermeye çalışan ABD'nin sessiz ya da pasif kalışı da fazlasıyla eleştirilen konulardan biri olmuştur. Konuya ilişkin yapılan yorumlarda NATO, BM ve AB gibi uluslararası kuruluşların, Avrupa'da Müslüman bir devlet istemedikleri, sıcak denizlere inme politikasını asla terk etmeyen Rusya'nın kışkırtmaları ve yardımları, Clinton yönetimindeki Amerika'nın seçimlere yönelik kaygıları gibi sebeplerle sessiz kaldığı üzerinde özellikle durulmuştur. 1389 Kosova Savaşı'ndan bu yana Sırpların 1992 yılında, Yugoslavya'dan bağımsızlığını talep eden devletler içinde Bosna'ya bu bağımsızlığı vermek istememesi, Boşnakları "dönek Sırp" olarak kabul etmesi ve Bosna topraklarının da Sırp'lara ait olduğunu iddia etmesiyle başlayan savaşın, dünya genelinde "soykırım" olarak kabul edilmesine kadar giden sürecin işlendiği romanda İslami anlatımlara, betimlemelere ve simgelere sıklıkla başvurulmuştur. Modern çağın "ahlaki dejenerasyonu" karşısında dinini tam olarak bilmeyen, tanımayan, gereklerini yerine getirmeyen, Batı'ya özentisi bir hayat yaşayan Bosna halkının başına gelenleri, bunca acı, savaş ve soykırıma varan ölümleri, İslamiyet'ten uzak kalmalarına bağlayan yazar, vermedikleri zekâtlar nedeniyle evlerine kadar tüm mal varlıklarından olmakla, namazlarını kılmadıkları için şimdi cephede neredeyse yirmi dört saat sürünerek ilerlemek zorunda kalmakla cezalandırıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Bosna'ya savaşında yardım etmek için asker gönderen diğer Müslüman devletlerin suçunun da Boşnaklara İslamiyet'i anlatmamak olduğunu belirtmiştir. Burada cephede ateş altında bu dini anlatmakla ve öğretmekle yükümlü olduklarını anlatmıştır. Modernleşen hayatların İslamiyet'ten ve Müslüman olmaktan uzaklaştıklarına vurgu yapan yazar, romanın büyük bölümünde cennet, şehadet, namaz, şehitlik, mücahit, mücahide ve cihat üzerine kurulmuş diyalog ve tasvirlerle ve hatta yer yer kısa kısa hikâyelere başvurmuştur.

Yazar, yarattığı karakterler aracılığıyla kendi dilini, kendi bakış açısını ve değer yargılarını romana yansıtır. Bunu da sadece karakterlerin dilini kullanarak, onları konuşurarak yapar. Karakterler arasındaki uzlaşma, anlaşmazlık ve çatışmalar, esasen toplumsal yaşamda var olan yaşanmışlıkların ifade edilmesidir. İslami içerikli bir roman aracılığıyla Müslümanlara yönelik soykırım hareketine ışık tutmaya çalışan yazar, savaşın kötü yanları yanında, İslamiyet'in üstün bir din olduğunu, öğrenilmesinin ve gereklerinin yerine getirilmesinin önemli olduğunu ve İslam dünyasının Batı karşısında birleşmeden asla yeterince güçlü olmayacağını belirtmiştir. Yazar ayrıca, karakterler üzerinden insanların seçimlerini kendilerinin yaptığını ve bu seçimlerin de bireysel olduğu kadar toplumsal sonuçlar da doğurduğunu vurgulamıştır. İslamiyet'i seçmek ya da seçmemek, intiharı seçmek ya da seçmemek gibi...

Yazar bu eseri aracılığıyla Siyasal İslam'ı tarihsel ve toplumsal sorunların çözümü için bir ideolojik aygıt olarak kullanmıştır. Romanda sıklıkla kullandığı cihat, mücahit, şehitlik ve benzeri gibi kavramlar bunu göstermektedir. Yazar Siyasal İslamcılığı, Müslüman toplumlar için bir kurtuluş olarak görmektedir. Kavaklı, İnsanlık Ayağa Kalk romanında "cihadis" bir bakış açısıyla Siyasal İslamcılığı temel bir tez olarak öne sürmekte ve bu tezi çeşitli olaylar aracılığıyla haklı kılmaya çalışmaktadır. Burada açık ifadelerle yaptığı anlatım, verdiği mesajın alınmasını kolaylaştırmaktadır. Roman, Hande'nin mektubuyla başlamıştır. Hande önce İslamiyet'i bilmeyen Boşnaklardan söz etmiş, sonra Sırp asıllı sevgilisi Mirko'dan söz etmiştir. Bir bayram sabahı kapıya dayanan silahlı Sırp'ların başında bir gün önce kendisine evlenme teklif eden sevgilisi Mirko'yu gören Hande'nin sonrasında yaşadıkları anlatılmıştır. Sırp'ların katlettiği ailesini, Mirko tarafından uğradığı tecavüzü, kapatıldığı toplama kampında yaşadıklarını anlatan Hande'yi bir grup mücahitin gece baskınıyla kurtarışı anlatılmıştır. Bu

arada Hande, kurtarıcılardan Türkiyeli Mehmet’e âşık olmuştur. Hastane, yardım, taralı, Mehmet derken kızlar bir süre sonra uğradıkları tecavüzler nedeniyle hamile olduklarını öğrenmiş, her biri ayrı ayrı duygusal karmaşa yaşamıştır. İntihar düşünenler ve hatta intihar ederek hayatına son veren bir kız bile olmuştur. Baskında yaralanan Mehmet’in başında dururken hastanede gönüllü çalışmaya başlamış, kamptaki diğer kızlarla hastalara yardımcı olmuşlardır. Yaralıları taşırken geçirdiği kazada yaralanmış ve iyileşince başucunda Mehmet’i görmüştür. Türkiye’de evli olduğunu bilmesine rağmen ona yakınlık duymaktan kendini alamayan Hande, Mehmet’in liderliğinde kamptan kurtulan kızların tümünü organize ederek gönüllü bir birlik kurmuş ve cephede savaşmaya başlamıştır. Hisleri karşılıksız kalmayan Hande, cephedeki imamın onayıyla Mehmet ile imam nikâhı kıyarak evlenmiştir. Hande buna çok mutlu olmuş, ancak asla normal bir evlilikleri olmayacağını da kabullenmiştir.

Cephede yaşananlar anlatılmış, kamptan kurtulup cephede şehit düşen kızların yaşadığı birbirinden korkunç hikâyeler anlatılmış, savaşın zorluğu ve yarattığı yokluğa dikkat çekilmiştir. Bu arada da sürekli şehit olmak, şehadet, cihat, sevap, günah, cennet gibi kavramlar üzerinde durulmuş, Mehmet kızlara namaz kıldırma ve İslam dinini anlatmaya başlamıştır. Derken çok fazla şehit verdikleri günlerden birinde Hande vurulmuş ve Mehmet tarafından güç bela hastaneye götürülmüştür. Kendisine neler olduğunu onu hastaneye bıraktığı sırada yazdığı bir mektupla açıklayan Mehmet’in yazdıklarından öğrenen Hande, bir kolunu kaybetmiş olmasına rağmen burada da bir gönüllü birlik kurarak Mehmet’in birliğine katılmıştır. Burada da bir süre savaştıktan sonra göğsünden vurularak ölen Hande’yi korumak için harekete geçen Mehmet de orada vurularak şehit olmuştur.

8. İNSANLIK AYAĞA KALK ROMANINDA TOPLUMSAL YAPI

Toplumsal Yapı ve İlişkiler açısından bakıldığında, Yugoslavya’nın dağılması sürecinde yazılmış olan İnsanlık Ayağa Kalk romanı, oldukça önemli verileri içermektedir. Roman, savaşın yaşandığı bir toplumsal atmosferi anlatmasına rağmen, savaşın insan üzerinde etkisinden daha çok, ideolojik, politik ve dinsel bakış açısına yönelik verilerle örülmektedir. İslamcı ve Ümmetçi ideoloji doğrultusunda kurgulanmış olan İnsanlık Ayağa Kalk romanı, toplumsal yapı ve ilişkilere bu perspektif üzerinden yaklaşmaktadır. Romanda, Bosna toplumunun İslam’dan kopması önemli yer tutar. Kavaklı, “*Tito komünizminin eğitim sistemi ruhumuzu mahvetmişti. Kutsal sayılan hiçbir şeye inanmıyor; hatta her mukaddesle alay ediyorduk*” (Kavaklı, 2015, p. 51) diyerek, Tito Komünizminin yaratmış olduğu toplumsal dokuyu dinden uzaklaşmış bir yapı olarak tanımlar. Kavaklı, Bosna’nın içinde yaşadığı toplumsal dokuyu daha geniş biçimde “gündelik insan ilişkileri”, “ahlak” ve “kadın” üzerinden tanımlamakta ve ele almaktadır:

Medeniyet adı altında ahlaksızlıklar, içki, kumar, fuhuş gibi kötü alışkanlıklar alınacak; İslamiyet’e tamamen zıt bir hayat tarzı ‘medeniyet, çağdaşlık, batıcılık’ adı altında taklit edilecek... Hayatınızda İslamiyet adına bir iz yoktu. Medeniyet adı altında Sırplaştınız. Şimdi fark ortaya çıktı, dünyanız zehir oldu. Ama yüzbinlerce insan şehit oldu, cenneti kazandı; zulüm görenler, öldürülenler, dünya hayatı mahvedilen insanlar ebedi saadeti kazandılar.

- Ya Sırplar?’ diye sordu Ayşe.

-Cehennemde nasıl olsa ebedi azap görecekler. Allah onlara burada fırsat veriyor (Kavaklı, 2015, pp. 120-121).

Gündelik insan ilişkileri, ahlaki yapı ve aile gibi temel kurumsal yapılar, ümmetçi bakış açısıyla ele alınmış, “cihat” felsefesine uygun değerler yüceltilmektedir:

Herkes yanı başında kendini koruyan bir erkeğin olsun ister... Bu bir evlilik: Yani her zamanki kullanılan manada bir evlilik değil. Bilmeni isterim. Siz kadınsınız. Sıkı bir münasebetimiz var. Bir erkeğin nikâh düşen bir kadınla bu kadar yakın

olması doğru değil. Dini bakımdan yani... Onun için evlenmeyi teklif ediyorum.
(Kavaklı, 2015, p. 93)

Romanda Hande karakterinin “evli” olan Türk cihatçı Mehmet’e ilgi duyması ve sevmesi de yine “cihat” felsefesine uygun bir şekilde açıklanmaktadır: “*Seni herkesten daha çok seviyorum. Sebebi cihada daha canla başla sarılman ve cesaretin... Cihada engel olursan sevgimiz biter. Biz burada cihat için varız. Cihat bir bütündür.... Kıskançlığını Allah rızasını engelleyecek şekilde kullanma.*” (Kavaklı, 2015, p. 64). Kavaklı, romanında büyük bir “İslam âlimi” olan ‘Bediüzzaman Said Nursi’nin görüşlerinden faydalanmış ve “*İslamiyet’in bayraktarlığını, öncülüğünü*” (Kavaklı, p. 122) yapacak olan mücahitlerin fikirlerini buna göre şekillendirmektedir. “*Sana büyük bir din âlimi olan Bediüzzaman Said Nursi’nin cümleleriyle cevap vereyim... ‘Musibet sadece şer olmadığı için, bazen sadette felaket olduğu gibi felaketten dahi saadet çıkar.’ demiştir.*” (Kavaklı, 2015, p. 119) Bu bağlamda Bediüzzaman’ın ‘*Musibet, cinayetin neticesi ve mükâfatın başlangıcıdır.*’ (Kavaklı, 2015, p. 121) sözünü aktararak: “*Çoğunluk Müslümanlar olarak İslamiyet’i terk ettiniz, Sırlar gibi bir hayat yaşamaya başladınız. Allah sizi uyarmak ve uyandırmak istedi... Modayı, dansı, Michael Jackson’ın ve Madonna’nın şarkılarını biliyordunuz... Fakat peygamberleri bilmiyordunuz. Dünyada saadet arıyor, cenneti hatırlamıyordunuz.*” (Kavaklı, 2015, p. 123) görüşüne yer vermektedir.

Siyasal Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; İnsanlık Ayağa Kalk romanı, roman kahramanı Hande’nin hayatının en karanlık dönemini, bir savaşla ve aşkla donatarak anlatmaktadır. Çalışmada yazar birinci bölümde, “*Bosnalı Kız’dan Mektup Var*” başlığı altında siyasi düzeye ilişkin önemli bilgileri paylaşmaktadır. Burada romanın üzerinde, yaslandığı siyasi ve ideolojik düzeye ilişkin pek çok veriyi saptamak mümkün olmaktadır. “*İslami Yardımlaşma Teşkilatı*”nın Bosna için düzenlediği yardımlarla birlikte oraya gitme hayali kuran yazar, İslami Yardımlaşma Teşkilatının Nürnberg Temsilcisi Cemalettin Özdemir aracılığıyla Bosnalı Hande Hacıbegoviç’in günlüğünü edinmektedir ve kitabını bu mektuba dayandırmaktadır. Romanda yazar, savaş ve aşk olgusunu “cihat” ve cihada bağlı İslamcılık fikrine dayandırmaktadır: “*Önemli olan gerçeklerin kavranması. İslamiyet’i anlamak, anlatmak ve yaşamak cihattir.*” (Kavaklı, p. 58). Romanın siyasi örgüsü, cihat kavramı ekseninde siyasi olarak Hristiyan Sırlar ile Müslüman Boşnaklar arasındaki ön yargı ve düşmanlığa dayandırılmaktadır. Sırların dinden uzak, ahlaki açıdan oldukça kötü ve insanlıktan yoksun biçimde tanımlandığı romanda, Müslümanlar yaşayış biçimleri, değerleri ve hayata bakışlarıyla ideal bir form olarak sunulmaktadır. Müslümanların farkını ortaya koyan temel ilke ise, romanın siyasi ideolojisinin temel leitmotivi olan “cihat” anlayışıdır:

Sonradan öğrendim ki onu da [soğuk ve resmi durma çabası, D. Y] cihat namına yapıyor. İslamiyet’le ilgili bir mesele anlatmak cihat. Günahlarla savaşmak cihat. Düşmana kurşun atmak cihat. Düşmanı aldatmak cihat. ... Hayatımı cihat kavramı hınca hınç doldurmuştu. Adeta başka bir kavrama yer yoktu (Kavaklı, 2015, p. 48).

Romanda siyasi alan tamamen “din” üzerinden kurgulandığı için, bir yanda Müslüman dünyası diğer yanda Hristiyan dünyası olmak üzere iki kutuplu bir siyasi tablo çizilmektedir. Bosna sorunu karşısında duyarlı olan insanlar “*çağların muhtaç olduğu kahramanlar!.. Zalim Yirminci Yüzyılda, İslam ümmetinin yüz akı... Zulme ve haksızlığa karşı şahlanış destanı başlatan namılı şehitler*” (Kavaklı, 2015, p. 230) olarak yüceltilirken, Bosna Sorunu karşısında yetersiz kalan “*adı İslam ülkesi olan, ama İslam cihat ve şehametinden nasibini alamamış, kırk beş sözde İslam ülkesi*” (Kavaklı, 2015, p. 231) ise eleştirilmiştir. Bunun dışında zaten soruna duyarsız kalan Batı dünyası ise oldukça sert ifadelerle eleştirilmektedir: “*... Dünyaya adalet va’deden, dünyayı yöneten Birleşmiş Milletler nerede? Koca Varşova Paktı’nu yıllar yılı hizaya getirmiş NATO neden Sırp kasabı Radovan*

Karadziç’e söz dinletemiyor?” (Kavaklı, 2015, p. 138). Kavaklı, “Bosna’da “İslam ve cihat bayrağının dalgalanması”ndan mutlu olarak, Nato’nun, Hristiyan birliği ve onların menfaatlerini koruduğunu belirterek, romanında bir İslam birliği kurulması fikrinin savunmaktadır: “Müslümanlar, bir birliğe muhtaç; nerede bir Müslümanın canı yanarsa, ona yardım organize edecek bir birliğe... Mutlaka bir birlik lazım.” (Kavaklı, 2015, p. 288). Roman’da “Bosna Savaşı, Bosna’da İslamiyetin yeniden dirilişine sebep oldu” (Kavaklı, 2015, p. 278) denilerek, roman kahramanı Hande’nin gözünden bu siyasal bilinç şu ifadelerle ortaya konulmaktadır: “Bir düşünün: Nerede Mirko ve Roberto ile diskolarda dans eden ben, nerede elinde tomson, cihat meydanlarında kolunu yitirene kadar savaştan Hande”. (Kavaklı, 2015, p. 279)

Ekonomik Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; İnsanlık Ayağa Kalk romanı, bir savaş sürecinden söz ettiği için toplumun ekonomik yapısını da yansıtacak ifadelerle yer vermektedir. Romanda savaş koşullarında yaşanan zorluklar ve imkânsızlıklar aktarılmakta, bunlara karşı geliştirilen direnç mekanizmalarının önemi belirtilmektedir. Savaş koşullarındaki temel gıda ve ihtiyaçların olmayışı roman kahramanı Hande’nin gözünden şu şekillerde anlatılmaktadır:

Midemiz kazanıyor, çantamızdan bir iki lokma bir şey çıkarıp yiyoruz. Doyana kadar değil tabii... Beş- beş buçuk aydır hiç doyasıya yemek yediğimi hatırlamıyorum. En az yirmi-otuz kilo kaybettim. Sadece ben mi? Çevredeki herkes... Hiç et yüzü görmedim. Meyve çoktan lüks oldu (Kavaklı, 2015, p. 163).

Savaş her yeri ve herkesi perişan etmiştir. Dondurucu soğukta gizlenecek sağlam pencere, içindeki yiyecek ve eşyaları yağmalanmamış bir ev bulamamışlardır: “Evin içine girmek istedik. Kapı kapalı. Camlar kırık... Köşe bucak yiyecek bir şey aradık ama nafile... Sadece bir çekmeceye unutulmuş beş patates ve iki soğan bulabildik.” (Kavaklı, 2015, p. 169). Susuzluk özellikle hastaneyi çok zora sokmuştur. Şafak vakti su almaya gidenler için risk büyüktür. Ancak hastanenin sadece suyu değil her şeyi tükenmiştir: “Dışarıdan su getirmek için şafak vakti ve akşamın alaca karanlığı seçilmişti. En tehlikesi anlardı. Hastaların çoğu ağır yaralıydı. İlaç yokluğundan kendilerine doğru dürüst ağrı kesici verilemiyordu.” (Kavaklı, 2015, p. 31). Yiyecek ve giyeceğin ötesinde direnişi sürdürececek cephaneleri de kalmamıştır. Artık asıl amaç Sırp askeri öldürmenin ötesinde öldürülen askerin mühimmatına el koymak olmuştur: “Her geçen gün, yiyecek içecek ve ilaç sıkıntısı artıyordu. Cephelerde mermi ve mühimmat sıkıntısı vardı. Bu yüzden gece baskınları çok önem arz ediyordu. Zira düşman öldürmek kadar silah, mermi ve cephane yağmalamak da önemliydi.” (Kavaklı, 2015, p. 32).

Dondurucu soğukun kendilerini düşman kurşunundan önce öldürmemesi için ısınmaya çalışmışlardır; fakat ellerindeki malzeme yetersiz kalmıştır: “Hava gittikçe soğuyordu. Sis dağılmış, yerini akşam karanlığına bırakıyordu. Altımız soğuk... Sadece Sırplardan yağmalanmış birkaç battaniye, elbise eskisi, kurumuş ağaç yaprakları vardı.” (Kavaklı, 2015, p. 83). Roman içerisinde özellikle gıda yardımları konusu da ele alınmış, yapılan yardımların Sırpların elinde olmasından duyulan tepki ve öfke dile getirilmektedir: “Bir portakalın üstünde bir kağıt... “Alanya Portakalları” yazıyor. Mehmet onu görünce... köpürdü: -Sırp gangsterleri, Türk portakallarıyla besleniyor! Bu ne kepezelik. Sözde Türkiye Müslümanlara destek veriyor. Lafla destek Müslümanlara, meyveler insanlık katili Sırlara... Allah kahretsin! Hainler!... Alçaklar!...” (Kavaklı, 2015, p. 164) Sırpların “Birleşmiş Milletler”in beslediği, İngilizler ve Fransızların destek verdiği belirtilen romanda, “tefeci Türk firmaları”nın ambargoyu delip Sırlara mal satabileceği üzerinde durulmaktadır. (Kavaklı, 2015, p. 165)

Kültürel Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; İnsanlık Ayağa Kalk romanı “kültürel” farkların, yaşam biçimlerinin, tercihlerin ve inançların sıklıkla ele alınıp değerlendirildiği bir eser olarak ön plana çıkmaktadır. Roman, biri Müslüman kültürüne mensup yaşam biçimi ve değerler ile diğeri Hristiyanlık kültürüne mensup yaşam biçimi ve değerlerin karşılaştırıldığı bir metin olarak da ele alınabilmektedir. Müslüman bir kültüre ait olan Bosnalıların kendilerine ait değer ve inançlardan koparak, Sırp kültürünün gerektirdiği yaşam biçimine yönelmeleri eleştirilmekte, bu eleştiri “cihat” felsefesine bağlı bir “mücahit” aracılığıyla dile getirilmektedir. Roman’da kültürel olarak İslam değerleri dışında olmanın “kötülüğü”, dini değerler ve ilkelere bağlı olmamanın sonuçları Bosnalıların içinde yaşadıkları “acı” ve “trajedinin nedeni olarak sunulmaktadır:

... Allah da verdiği hayat nimetini onu ibadet ve kullukla kullanmazsak bize kızar ve bizi cezalandırmak ister. İşte, cezalandırıyor da. İmansız ve cihatsız geçen hayat dünya masasında kaybedilmiş bir kumar parasıdır. Allah böylelerine merhamet etmez. Onlara... vefasız kullar gözüyle bakar ve cezalandırır (Kavaklı, 2015, p. 51).

Roman, Bosna’da dinsel ve toplumsal değerlerle ilişkisi kalmamış insanlarla, onları kurtarmak adına orada bulunan ve cihat felsefesini benimsemiş mücahitler arasındaki farklar üzerinden kültürü anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Namaz kılmanın ne anlama geldiği, namaz kılmanın amacının ne olduğu konusu bunlardan birisidir:

Besima, ‘Bize namazı öğret.’ dedi... Niçin namaz kıldığını, namazın ne zaman kıldığını sorduk. Anlattı... Hepimiz namaz kılmaya karar verdik. Yeterince su yoktu. Teyemmümü de öğrendik. Çoğumuz teyemmüm abdesti aldı. Cemaatle namaz kılacaktık ki; örtünme gündeme geldi. Hiçbirimizin başörtüsü yoktu. Çoğumuz bir boyun şalı bulup örtüldük. Kimimiz başına bir tişört geçirdi. Kimisi çorabını başına takmaya çalıştı (Kavaklı, 2015, p. 66).

Müslümanım demenin ötesinde Müslüman olmanın gereklerini yerine getirmeye başlayan Hande, bu histen çok hoşlanmıştı: “*Cemaatle namazı eda ettik. Öylesine mutluyduk ki tarif edemem. İlk defa namaz kılıyor ve ilk defa Müslüman olmanın zevkini tadıyordum.*” (Kavaklı, 2015, p. 68). Kavaklı, romanında Mehmet’i sadece cihat peşinde koşan bir İslamcı radikal olarak tasvir etmez. Aynı zamanda şiir, sanat, edebiyat gibi alanlara düşkün bir kültür ve “irfan” sahibi bir kişi olarak resmetmektedir. Muhafazakâr-İslamcı kültürün önde gelen şairlerinden biri olan Mehmet Akif Ersoy’un şiirlerinden büyük oranda faydalanmakta, mücadelenin azmi ve cesareti noktasında motivasyonu arttıran yönü şiirler aracılığıyla dile getirilmektedir. Bunun yanında Yunus Emre, Yahya Kemal Beyatlı, Cahit Sıtkı Tarancı gibi şairlerin şiirlerine de yer verilmekte, genel olarak bu şiirlerde “ölüm” ve “yaşamın geçiciliği” temaları ön planda yer almaktadır. Mehmet, cephede savaşırken aynı zamanda imam nikahı ile evlendiği Hande’ye büyük Türk şairlerinin şiirlerini okumuştur. Korkma, Mehmet Akif Ersoy (Kavaklı, p. 207); Benim Suçum Neydi?, Hasan Kılıçatan (Kavaklı, p. 269); Asım, Mehmet Akif Ersoy (Kavaklı, pp. 194-195); Otuz Beş Yaş, Cahit Sıtkı Tarancı (Kavaklı, 2015, p. 113); Biz Dünyadan Gider Olduk, Yunus Emre (Kavaklı, 2015, p. 110); Sessiz Gemi, Yahya Kemal Beyatlı (Kavaklı, 2015, p. 111). Hande, İngiliz şairi Joseph Brodksky’nin “Bosna Ağıtı” (Kavaklı, 2015, pp. 151-153) adlı şiirini hastanedeyken Sarayova Radyosu’ndan dinlemekte ve oldukça etkilenmektedir.

Dinsel Düzey çerçevesinde değerlendirilecek olursa; İnsanlık Ayağa Kalk romanı, çok sayıda yorum, değerlendirme ve analizler içeren bir metin olarak ele alınabilmektedir. Bu açıdan bakıldığı zaman, romanda “anlatıcı” ile “yazar”ın nerede kesişip nerede ayrıldığı, nerede romanda “mektubu” paylaşılan Hande’nin “konuştuğunu”, nerede yazarın metne müdahale ettiğini ayırtlaştırmanın önemli olduğunu söyleyebiliriz. Burada “mektubun” olduğu gibi yayınlanmadığı, yazarın metne çok sayıda katıldığı ve bunun en çok da dinsel

alandaki gerçekleştiği görülmektedir. “İnsanlık Ayağa Kalk” romanı, temelinde dinsel bir merkeze oturur, romanın kurgulanışında dinsel düzey oldukça merkezi bir yer tutmaktadır. Hatta roman, dinin İslamcı/çihatçı ideolojik perspektiften yorumlanarak, Bosna trajedisinin ele alınması biçiminde de okunabilmektedir. Romanda, anlatıcı Hande, romanın hemen girişinde “*eski Yugoslavya’da biz müslümanlar, sevilen ve sayılan bir topluluktuk*” diyerek kimliğine dair ilk bilgiyi paylaşmaktadır. “*Biz müslümanlar*” sözüyle daha mektubunun en başında kimliğini ortaya koyan Hande, zaman içinde Hırvat-Sırp çatışmasıyla birlikte müslümanlara karşı nefretin arttığını, bu kin ev öfkeyi fark eden bazı isimlerin de (Ali İzzetbegoviç gibi...) hapslere atıldığını, “fundamentalist” ilan edilerek kötülendiklerini belirtmektedir. Romanın dinsel düzeyi tam da burada belirtilen “*fundamental*” olarak eleştirilen isimlerin haklılığı ile Bosnalı Müslümanların “yanılgı”ya düşmelerinin içine yerleştirilmektedir. Müslümanlar, Sırp ve Hırvatların kendilerine yöneltilmiş olan “kin ve nefretlerini” fark edemeyerek yaşadıkları “faciaların dehşetini” engelleyememektedirler.

Hande, “*biz Müslümanlar*” dedikten sonra, dine ilişkin şu bilgileri vermektedir:

Dinim mi? .. Bana küçükken anlatılan masalımsı şeylerden, senede bir gün kutladığımız mevlitten başka din adına bir şey bilmiyordum. Sadece ben mi? İslam adına kimse bir şey bilmiyordu. Tâ son kıyamete kadar.. Sanki bu savaş, bize İslam dersi vermeye geldi ...Hiçbir ders böylesine pahalı alınmamıştır. (Kavaklı, 2015, p. 8)

Hande, Bosnalılar için Müslümanlığın anlamının “*coca cola*” gibi marka değeri taşıdığını belirtmektedir: “*Bizim sadece adımız Müslümandı. Müslümanlık üstümüzde bir markadan ibaret... Hani içilip çöpe atılan kola kutuları gibi... Onların üstünde de coca cola yazar ya... Biz de ‘Marka Müslümanları’ idik.*” (Kavaklı, 2015, p. 8). Müslümanlığı hakkını vererek yaşamadıklarını anlatan Hande, bu yolla savaşı temellendirmeye çalışmıştır: “*İnancımızdan gelen kaygılarımız ve hassasiyetimiz yoktu. Haram ve helal kavramlarını tanıımıyorduk. Nerede eğlence ve parti varsa biz oradaydık.*” (Kavaklı, 2015, p. 8). Bosna’da yaşayan Müslümanların İslam dininin gereklerinden tamamen uzak ve yabancılaşmış bir hayat yaşamalarının eleştirilmesiyle başlayan romanda, Bosnalı Müslümanların İslam’la tanışmaları şu ifadelerle belirtilmektedir: “*İslam kardeşliği ölmüştü. ‘İslam kardeşliği’ sözü de nereden çıktı? Mevlitten başka dini bir merasim ve bilgi tanımayan ben bunu nereden öğrendim... Kaderin güzel bir cilvesi... Türkiyeli Mehmet öğretti...*” (Kavaklı, 2015, p. 11). Namaz, kaza namazı, teyemmüm, zıfak vb. pek çok dinsel yaşam ve değerler bu süreçte Mehmet aracılığıyla öğrenilmekte ve bunun yarattığı mutluluk Hande aracılığıyla şu şekilde dile getirilmektedir:

Her namazdan sonra birbirimizi tebrik ediyor ve ‘Allah kabul etsin.’ Diyerek birbirimize dua ediyorduk. Her namaz bize, o ana kadar hiç tatmadığımız bir bayram sevinci yaşıyor, şehit olup gitmeyi hayal ettiğimiz cennet ufuklarına kanatlanıyorduk. Yüzlerde tarif edilemez bir sevinç, gözlerde anlatılmaz bir mutluluğun parıltıları... Kimliğimizi yakalıyorduk. Müslüman olduğumuzu daha bir şuurla kavriyor ve seviniyoruz. Yaşayarak Müslüman olmak... Dünyaya ait olmadığımız, burada misafir bulunduğumuzu kavramak... Günü, bir Sırp veya bir Hırvat’tan farklı yaşamak (Kavaklı, 2015, p. 96).

Bosna’da İslam’dan uzak yaşayan Müslümanların dinleriyle tanışmaları “*erkek güzeli bir yüz... Siyah perçemi alnından düşmüş*” olan Türk mücahit Mehmet aracılığıyla öğrenen Hande ve arkadaşlarının bundan sonraki süreçleri baştan aşağı radikal biçimde değişecek, zaman içerisinde kendileri de bir “mücahide”ye dönüşeceklerdir. Bosna’da tanıştıkları “mücahit” Mehmet, İslamcı ideoloji ve kültürle tanışmaları ve cihat felsefesini benimsemeleri açısından oldukça önemli bir karakter olma özelliği göstermektedir. Romanda cihat uğruna Bosna’ya gelmiş mücahitlerin anlatıldığı satırlar, İslamcı cihat anlayışının ülkeler ve

kavramlar düzeyindeki boyutlarını da yansıtmaktadır: “*Sonradan anladık ki bunlar [mücahitler, D.Y.] İslam ülkelerinden gelen gönüllülerin oluşturduğu bir fedai birliği. Türkiye, İran, Mısır, Tunus, Cezayir, Filistin, Afganistan gibi ülkelerden gelmişler.*” (Kavaklı, 2015, p. 24). Hande, Mehmet ve onunla birlikte gönüllü gelen askerlerin şehadete bu denli meraklı olmalarına başlarda hiç anlam verememiştir:

Varsa yoksa şehitlik. Bütün dünyalarını ahiretle ilgili şeyler doldurmuş. Cihat, şehadet, gaza... Bizim savaş öncesine kadar hiç duymadığımız kavramlar... Bu şeylerin delisi olmuşlar. Bizim dans, eğlence, disko, müzik peşinde koştuğumuz gibi... Bizim yabancıları olduğumuz kavramlar uğruna onlar kıtalar aşmışlar. Afganistan nere, Bosna nere? Mısır’dan, Türkiye’den kopup gelmek... Şehitlik ve cihat diyerek (Kavaklı, 2015, p. 45)...

Romanın din açısından en önemli tartışma noktası, romanın kahramanı Mehmet’in ifadeleriyle yazarın, Bosna’da Savaşı’nın niçin ortaya çıktığı, bunun sonuçlarının ve faydalarının tartışıldığı diyaloglarda karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümlerde Boşnakların İslam’dan uzak hayat yaşamalarının cezalandırıldığı, Boşnak Müslümanların cezayı bu dünyada çektikleri fakat cennette sonsuz mükâfata sahip olacakları fakat “kâfir” Sırpların cezayı cehennem ateşinde ebedi bir şekilde çekecekleri dile getirilmektedir: “*Hayat emanetini ona cihat yolunda iade edebiliriz. Karşılığında ebedi bir cenneti kazanacağız. Neden böyle bir serveti kazanmayalım?*” (Kavaklı, 2015, pp. 48-49). Yaşadıklarını hak etmediklerini düşünen ve bunca kötülük yapan Sırpların nasıl olup da kazandığını anlayamayan Hande için Mehmet oldukça ilginç bir cevap vermiştir:

-Peki Sırplar?

-... Başımıza gelenlerin suçumuz sonucu olduğunu kabul ettik öyleyse... Sırplar, baştan itibaren hayatı yanlış anlıyor ve yaşıyorlar. Masum insanlara akıl almaz işkenceler yapıp öldüren insanlar için hiçbir çıkış yolu yok. Tabi, yaptıklarına pişman olup Allah’tan bağış dileyenler ve iyilik yapanlar istisna... Ötekiler ebedi cehenneme atılacaklar ve cezalarını görecekler.

-Neden biz burada onlar ahirette?..

-... Küçük davalar hemen bulunduğu yerde halledilir. Ama büyük davalara büyük mahkemeler yapar... Müslümanların davaları hemen burada görülebilecek kadar küçük. Allah’a inanıyorlar, uygulamada kusurları var. Kader onları burada cezalandırıyor. Ahirete temiz ve günahsız gidiyorlar, orada ödüllendirilecekler. Ama kâfirlerin cinayetleri çok büyük. Bu dünyada onların cezası bitmez. Kıyamet kopacak, büyük bir mahkeme kurulacak. Ebedi cehennemde hapis, dayak, yanma cezalarına çarptırılacaklar. (Kavaklı, 2015, pp. 56-57)

Mehmet, tecavüze uğramış ve istemediği bir hamileliği sürdürmekte olan Hande’ye sürekli olarak cenneti anlatmıştır: “*Dünya imtihan meydanı. Fedakârlık burada yapılacak. Cennet burada verilen emekler sonucu kazanılacak... Allah peygamberler ve kitaplar göndererek hayatın bir imtihan ve bir deneme olduğunu anlatmış.*” (Kavaklı, 2015, p. 57). Uzun uzun cennet tasvirleri yapılarak (Kavaklı, 2015, pp. 58-62) insanların cihat anlayışını benimsemelerinin önemi vurgulanmakta ve cihat bir yaşam biçimi olarak önerilmektedir. Romanda Hande, “*Siz şimdi cihat ediyorsunuz. Yaralanıp gazi oldun. Allah’ın ve meleklerin beğendiği bir kişi oldun. Ben nasıl sevmem?*” (Kavaklı, 2015, p. 61) diyerek cihadı kutsamaktadır. Zaten Hande ve arkadaşları da “mücahide” (Kavaklı, 2015, p. 203) olmakta ve mücahidenin gerektiği gibi yaşamının önemini kavramaktadırlar.

9. İNSANLIK AYAĞA KALK ROMANININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İnsanlık Ayağa Kalk romanı, ideolojik-politik mesajları içeren ve bunu açık biçimde dile getiren “tez”li romanlar içinde sınıflandırılabilir. Bosna Savaşı’nı ele alan ve Bosna’da insanların yaşadığı drama odaklanan yazar, romanında “oldukça ideolojik ve yönlendirici” bir üslupla ‘İslamcılık’, ‘ümmeçilik’, “Cihatçılık” ve “yabancı düşmanlığı” söylemlerini ön plana çıkarmakta, romanını “İslamcı/Cihatçı” bir perspektife dayandırmaktadır. Büyük bir insanlık trajedisinin yaşandığı Bosna sorununa yaklaşım biçimi, rövanşist duygularla ve insani kaygılardan çok, ümmeçi ve İslamcı projelerin tetiklediği bir motivasyonla ele alınmaktadır (Çömlekçi, 2008, p. 62). Kavaklı, romanında irredentist, dışlayıcı, saldırgan, ötekileştirici bir dil kullanmakta, Bosna sorununu, “insanlık” sorunu çerçevesinde değil “İslamcılık” çerçevesinde tanımlamış ve düşüncelerini bu çerçevede yazmaktadır. Roman, İslami cihat anlayışının açık biçimde savunulduğu bir metin olarak okunabilmektedir. Bu, roman boyunca yazarın en temel ve en esaslı argümanıdır. Çömlekçi bu argümanı yerinde bir ifadeyle belirtmiştir:

Savaştan ve şiddetten yana olan Sırplarla; Boşnak ve Hırvatlarla bir arada yaşamak isteyen, barışçı Sırp arasında herhangi bir ayırım yapmamakta; tüm Sırp kötüdür düsturuyla hareket etmektedir. Bunun da sağduyudan ve hakkaniyetten uzak bir yaklaşım olduğu, bir halkı tümünden lanetleyerek bölgede barışın ve huzurun sağlanamayacağı açıktır (Çömlekçi, 2008, p. 66).

Kavaklı’nın ideolojik ve politik bakış açısı, savaş ve savaş koşullarındaki insani yardım noktasında da kendisini ele vermekte, yapılan yardımların “mücahit” kavramı adı altında yapılması ve tamamen dinsel bir görev olarak tanımlanması “evrensel insan” gerçeğine de uygun düşmemektedir. Çünkü “*insani yardımın mantığı, hiçbir millet ve din gözetmeksizin yapılması, sırf yardıma ihtiyaç duyduğu ve insan olduğu için ihtiyaç sahiplerine gönderilmesidir.*” (Çömlekçi, 2008, p. 67).

İslamcı ideolojik perspektif açısından romanı yazan Kavaklı, Bosna olayını “İslamcı hareket” için, bir “diriliş” vesilesi olarak görmektedir. İslamcı hareket, Bosna olayını kendisi için bir “diriliş” imkânı sayıp politize ederken (Bora, 1999, p. 297) aynı zamanda “*Türkiye’deki İslamcılar için Bosna’daki İslâmî dirilişe destek olma misyonunun altını çizmişti. Bazı radikal İslamcı çevreler ve örgütler, bu misyonu askerî anlamda yerine getirmeye soyundular. Yüzlerce değil ama onlarca Türkiyeli İslâmî Bosna’ya savaşmaya gitti.*” (Bora, 1999, p. 298). Zaman gazetesi, muhafazakâr odakların geniş katılımıyla, 1993 yılbaşı gecesi için “Bosna-Hersek Ağlarken Eğlenilemez” kampanyası yürütmektedir. Bosna, İslâmî yozlaştıran şekilciliği aşmak için bir uyarı olarak sunulmaktadır: İlahiyat Fakültesi öğrencileri 1993 Ocak’ında “Harcamalarımız umreye değil Bosna’ya” adlı bir kampanya düzenlemiştir. (Bora, 1999, p. 297).

Bosna’ya yönelik Türkiye Gazetesi ilgisinin negatif anlamdaki doruk noktası, Türk basınında büyük tartışma yaratan, muhabir Yusuf Sancak’ın* ‘Cephede bir Sırp vurduğum’ başlıklı haberidir. Muhabirin silahlı bir fotoğrafının eşlik ettiği haberde, ‘İşte bu silahla Sırp canıye ateş ettim.’ şeklinde bir de not yer almaktadır (Çömlekçi, 2008, p. 73).

Kavaklı, roman vesilesiyle İslamcı ideolojinin temel ilke ve prensiplerini açık biçimde belirtmekte gerek Bosna toplumunda gerekse Türkiye’de “ideal” İslami yaşayışa ilişkin bilgiler sunmaktadır. Aile yapısından kadın ilişkilerine, kültürel unsurlardan siyasal alana kadar her alanda “ideal” bir Müslüman portresi çizilerek, insanlar için model sunulmaktadır. Romanda Bosna için “cihat” felsefesiyle savaşa katılan Mehmet karakteri, hem son derece katı bir şekilde İslami yaşayışa bağlı hem de şiirden sanata, kültürden edebiyata kadar geniş bir alanda bilgisi, mütevazılığı ve kararlılığıyla “ideal” bir kimlik olarak kurgulanmaktadır.

Romanda Mehmet karakterinin tüm davranışları İslami inancın gereği olarak yerine getirilmekte, bu özelliğiyle de İslam’ı “tebliğ” eden bir kişi olarak sunulmaktadır. Romanda Bosna Savaşı’nın ortaya çıkış nedenine ilişkin ortaya konulan görüşler, İslamcı radikalizmin siyaset-üstü ve siyaset dışı doğasını tüm yönleriyle açığa çıkarmaktadır: Bosna dinden uzak, İslami yaşayıştan habersiz olduğu ve dinin temel hükümlerine bağlılık göstermediği için bu savaşla cezalandırılmaktadırlar. Kavaklı, romanında bunu şöyle ifade etmektedir:

... Allah da verdiği hayat nimetini onu ibadet ve kullukla kullanmazsak bize kızar ve bizi cezalandırmak ister. İşte, cezalandırıyor da. İmansız ve cihatsız geçen hayat dünya masasında kaybedilmiş bir kumar parasıdır. Allah böylelerine merhamet etmez. Onlara... vefasız kullar gözüyle bakar ve cezalandırır (Kavaklı, 2015, p. 51).

Roman, Bosna’yı, siyasal, tarihsel, toplumsal, kültürel, jeopolitik ve uluslararası politik dengelere değinmeden sadece İslamcı perspektif çerçevesinde ele almakta, sorunların tarihsel ve toplumsal kaynaklarını ortaya koymadan sadece İslamcı ideoloji doğrultusunda Sırp-Boşnak, Müslüman-Hristiyan ayrımı üzerinden gerçekliği kurgulamaktadır. Burada yazar tamamen İslami ideolojinin söylemleriyle hareket etmekte, kategorik olarak Sırp, Hristiyan, Katolik vs. kimlikleri ötekileştirmekte, nefret dili ve söylemini sıklıkla kullanmaktadır. Bu açıdan roman, çatışmayı, şiddeti, silahlanmayı ve İslamcı ideoloji doğrultusunda irredentist politikaları meşru kılmaya çalışmaktadır. Radikal İslamcı görüşleriyle bilinen Ali Erkan Kavaklı, insanlık tarihinin en büyük trajedilerinden biri olan Bosna Sorununu, ideolojik-politik bir araç olarak ele almış, romanında cihat felsefesi doğrultusunda Bosna’nın uyandırılması, kimliğine kavuşturulması ve insanların İslami yaşayışa uygun biçimde dönüştürülmesine yönelik tezleri işlemektedir.

10. SONUÇ

Bosna Savaşı’nın en sert haliyle yaşandığı yıllarda kör, dilsiz ve sağır taklidi yapan dünyanın, bu sessizlik için her ne çıkarları olursa olsun ölüm, tecavüz ve göçle tek başına mücadele eden Bosna halkına karşı boynu büküktür. Hümanist olarak da bakılsa İslami açıdan da bakılsa oradaki insanların yaşadıkları şeyler, insanlık onuruna yakışmayan şeylerdir. Bakış açıları her ne kadar farklı olsa da savaşın Müslüman Boşnaklara yaşattığı dramın aynı olduğu incelenen iki roman aracılığıyla gözlenmiştir. Yaşanılanlar hangi açıdan bakılırsa bakılsın bir trajedidir.

Batı’nın; o insan hakları bayraktarı ve insan hakları baş savunucusu ülkelerin, asla yardımlarına koşmayacağını anlamışlardı sonunda.

Yardımlarına koşmayacaklardı, çünkü öldürülen ve işkence gören insanlar başka bir dine mensup oldukları için, Batı ülkelerinde yaşayan halkların çoğunluğu büyük bir ilgi duymuyorlardı Bosna’da olup bitene.

Yardımlarına koşmayacaklardı, çünkü o uygar ülke liderlerinin menfaatlerini odaklayacakları petrol de fişkırmıyordu, bu, başka dine mensup insanların topraklarında. Ve çünkü, herhangi bir çatışmada, kendi ordularından bir tek genç bile ölecek olsa, demokrasi denen rejimin, seçimlerde hesap soracağını ve onlara oy kaybettireceğini biliyordu liderler. Bu nedenle, Batı ülkelerinin liderleri, durmadan bir araya geliyor, bol bol ahkâm kesiyor, ve meseleye eğilmiş olmanın huzuru içinde ülkelerine geri dönüyorlardı.

Boşnaklar, Cumhurbaşkanılarıyla birlikte, sonunda uyanmışlardı. Tatlı rüya bitmişti. Ne Batı ülkeleri, ne insan hakları örgütleri, ne Birleşmiş Milletler vardı onları kurtaracak. Yalnızdılar. Yapayalnızdılar. Yıllardan beri, sinsî sinsî hazırlanan düşmanları ile baş başa bırakılmışlardı (Kulin, 2016, pp. 239-240).

Lucien Goldmann’ın “Oluşumsal Yapısalcı Eleştirisi” yöntemi çerçevesinde incelenen romanlar çerçevesinde Bosna Savaşı’nın Yugoslavya genelinde nasıl başladığı ve dönemin

kültürel–ideolojik yapısı ortaya konulmuştur. Ayrıca bu iki roman aracılığıyla edebiyat, toplum, ideoloji ve kimlik arasındaki ilişkiler de ortaya konulmuştur.

Ayşe Kulin’in belgesel nitelikli romanı olan *Sevdalinka* romanının tarihsel yönünü ortaya çıkaran asıl etkenin sıklıkla Boşnak tarihinin dönemlerine değinilmiş olması olduğu vurgulanmıştır. Kulin’in gerçek olay, kişi, belge ve bilgiler aracılığıyla tarihsel süreci aktarırken, elindeki tarihsel malzemenin yanında kurmaca metne yeni bir gerçeklik kattığı da ortaya konmuştur. Saraybosna’da geçen romanın kahramanı olan Boşnak Nimeta’nın bir inşaat mühendisi olan eşi Boşnak Burhan ve sevgilisi Hırvat Stefan üzerine kurgulanan kısım aracılığıyla romanda Bosna içerisinde bozulmaya başlayan mevcut düzen, Yugoslavya Federasyonu’nun bir iç savaşa sürüklenişi ve yaşananlar aktarılmıştır. Roman, Boşnak olan Nimeta ile Hırvat Stefan’ın yaşadığı aşk çerçevesinde Bosna’nın çok kültürlü ve çok kimlikli yapısını da yansıtmıştır. Romanda sorgulanan Boşnak kimliği, Boşnak tarihi, Boşnaklar ve Türkler ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler aracılığıyla “etnik temizlik” fikrinin yıkıcılığının nasıl geliştiği de ortaya konmuştur.

Allah size yirmi dört saat hayat verdi, bir saatini namaza ayırmanızı istedi. Zira beş vakit namaz toplam bir saat içinde kılınabilir. Tembellik edip kılmadınız. Şimdi ise yirmi dört saat namaz kıldırıyor... Nöbet, çarpışma, düşman gözetleme, top mermileri yağarken cephelere sığınma... Hepsi ibadet... Bol bol yatıp kalkıyorsunuz. Namazda yatıp kalkmadınız, şimdi toplar patladı mı secdeye kapanıyorsunuz (Kavaklı, 2015, p. 122).

İnsanlık Ayağa Kalk romanıyla Kavaklı, yaşadığı sırada göz ardı edilmiş ve sona erdiğinde sadece Yugoslavya ya da Avrupa tarihine değil, dünya tarihine damgasını vurmuş olan Bosna Savaşı’nı ve işlenen “soykırım” suçunu işlemiştir. Romanda insanlık tarihinin en büyük trajedilerinden biri olan Bosna Savaşı’nda işlenen soykırıma duyarsız kalan NATO, BM ve AB gibi uluslararası kuruluşların da eleştirildiği görülmüştür. Modern çağa “etnik temizlik” gibi bir kavramla damgasını vuran “ahlaki dejenerasyon” ve dinini tam olarak bilmeyen, tanımayan, gereklerini yerine getirmeyen, Batı’ya özentisi bir hayat yaşayan Bosna halkının yaşadıklarını İslamiyet’ten uzak kalmalarına bağlayan yazarın İslami diliyle kültür, toplumsal ilişki, ekonomik durum ve siyasal yapı analizleri yapılmıştır. Yazarın, yarattığı karakterler aracılığıyla kendi dilini, kendi bakış açısını ve değer yargılarını romana yansıttığı görülmüştür. Bir gün önce evlenme teklif ettiği Boşnak kız Hande’nin kapısına dayanıp düşüncesizce tecavüz eden Sırp Mirko ve onu Sırp’ların elinden kurtaran mücahit Türkiyeli Mehmet üzerine kurgulanan romanda savaşın yansımaları ve yaşattıkları anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı olarak belirlenip yola çıkılan Bosna Savaşı ve savaşın Boşnak halka nasıl yansıdığı gibi konuların farklı bakış açılarına sahip Türk romanları üzerinden incelenmesi, kültürel, tarihsel, ideolojik, dinsel ve toplumsal açılardan değerlendirilmesi ve savaşın uluslararası kamuoyunda ve kurumlarda kabul edildiği gibi bir “etnik temizlik” olduğu çıkarımının desteklenmesi işlemleri yapılarak bilimsel ve yorumsal olarak ortaya konulmuştur. Romanlar aracılığıyla dikkat çekilen ve işlenen Bosna Savaşı’nın tarihe iz bırakan sonuçları, üzerinden on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen halen sürmektedir. Her iki roman da savaş dönemini konu edinmiş olduğundan savaş sonrası ile ilgili inceleme yapılmamıştır. *Sevdalinka* romanında daha insancıl bir yaklaşımla milliyetçilik eleştirisi üzerinden kurgulanan bir olaylar örgüsü yer alırken, *İnsanlık Ayağa Kalk* romanında İslami bir bakış açısının daha fazla işlendiği görülmüş ve neredeyse savaşın nedeninin Müslümanlığı layıkıyla yapmayan Bosnalı Müslümanlar olduğu görüşü vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, S., 2001. *Elçif Eendiyev'in Romanları Üzerinde Bir Çalışma-Oluşumsal Yapısalcı İnceleme*, Erzurum: Erzurum Üniversitesi.
- AKTEN, S., 1999. *Yazın ve Toplum İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım: Yazın Toplumbilimi*. Gaziantep, Ankara Üniversitesi Tömer, pp. 162-166.
- ALİLİ, T., 2010. *Yugoslavya Dersleri*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- ARI, T. & PİRİNÇÇİ, F., 2013. Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Balkan Politikası. *Alternatif Politika*, 3(1).
- ATALAY, İ., 2007. *Jean-Paul Sartre'in Özgürlük Yolları Adlı Yapıtına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fransız Dili ve Edebiyatı.
- ATALAY, İ. ve ER, A (2013). Oluşumsal Yapısalcılık Bağlamında “Sorunsal Kahraman” ve “Dünya Görüşü” Kavramları: Bernard-Marie Koltès’in Batı Rıhtımı (Quai Ouest). *Humanitas – Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 27-42.
- BAYSAL, B. & LÜLEÇİ, Ç., 2015. Kopenhag Okulu Ve Güvenikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri*, Issue 22, pp. 61-96.
- BEŞE, A., 2006. Clifford Odets'in Awake And Sing! Adlı Yapıtına Oluşumsal Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım. *KKEFD/JOKKEF*, Issue 14, pp. 143-158.
- BİLGİN, P., 2010. (2010) ‘Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları’. *SAREM*, pp. 69-96.
- BORA, T., 1995. *Milliyetçiliğin Provokasyonu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- BORA, T., 1999. *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- BÜYÜKTANIR, D., 2015. Toplumsal İnşacı Yaklaşım Ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(2), pp. 1-24.
- CRAMPTON, R. J., 2007. *II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar*. İstanbul: Yayın Odası.
- ÇAKMAK, C., 2014. Bosna İç Savaşı: Avrupa'nın Kalbinde İnsani Trajedi. %1 içinde C. ÇAKMAK, F. G. ÇOLAK & G. GÜNEYSU, düz. 20. *Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, pp. 65-94.
- ÇAŞEVIÇ, R., 1994. *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*. İstanbul: Özyılmaz Matbaası.
- ÇÖMLEKÇİ, M. F., 2008. *Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Ve Bosna Krizi Sırasında Türk Basınının Tavrı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı.
- DİKİCİ, A., 2004. Bosna Savaşının Unutulmayan Trajedisi: Srebrenica Katliamı. *Avrasya Dosyası*, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası, 10(1), pp. 219-239.
- DOĞAN, A. & HATİPOĞLU, S., 2013. *Günümüz Türk Edebiyatında Bosna Savaşı*. Saraybosna, <http://docplayer.biz.tr/2970889-Gunumuz-turk-edebiyatinda-bosna-savasi.html>, pp. 1-11.
- EKER, S., 2006. Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine. *Milli Folklor*, Issue 72.
- EKİNCİ, M. U., 2014. *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: SETA (Siyaset Ekonomi ve Toplu Araştırmaları Vakfı).

- ERBESLER, E. E., 2014. *Bosna'da Egemenlik Sorunu Dayton Anlaşması*. İstanbul: Biyografi Net.
- GÖKÇİMEN, A., 2007. *Ata Govşudov'un Romanları Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- GÜMÜŞ, Z., 2005. *Bosna-Hersek savaşı ve Uluslararası İlişkilerdeki Yeri*, 2005: Cumhuriyet Üniversitesi.
- HAZER, G., 2009. *Bir Varoluş Mücadelesinin Romanı; Sevdalinka*. Kosova-Priştine, Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, pp. 63-80.
- İLHAN, M. S., 2010. *Bosna Hersek Vahşeti ve Dünya Kamuoyu*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- İZETBEGOVİÇ, A., 2003. *Tarihe Tanıklığım*. İstanbul: Klasik.
- KAPTAN, A., 2008. *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye- Bosna- Hersek İlişkileri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Daire Başkanlığı Yayınları.
- KARASU, M. A., 2008. Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna-Hersek Örneği). *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Temmuz, 17(3), pp. 51-64.
- KAVAKLI, A. E., 2015. *İnsanlık Ayağa Kalk*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- KOÇAK, M., 2010. *İnsanlık Tarihinde Kara Bir Leke Srebrenica Soykırımı!...* İstanbul: Batu Yayıncılık.
- KULİN, A., 2016. *Sevdalinka*. İstanbul: Everest Yayınları.
- NASRATTINOĞLU, İ. Ü., 2011. *Balkanlar Bulgaristan-Bosna-Hersek-Hırvatistan Sırbistan-Yunanistan*. Ankara: Lazer Yayınları.
- NİŞANYAN, S., 2011. *Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. [Çevrimiçi] Available at: <http://www.nisanyansozluk.com> [%1 tarihinde erişilmiştir07 29 2014].
- SAĞLAM, A., 2015. Uluslararası Yargılama Faaliyetleri Bağlamında Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Ocak, Issue 20, pp. 567-594.
- SELVER, M., 2003. *Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- SÜMBÜLLÜ, Y. Z., 2006. *Kemal Tahir'in Romanları Üzerinde Oluşumsal Yapısalcı Eleştiri Bakımından Bir İnceleme*, Erzurum: Erzurum Üniversitesi.
- SÜRGEVİL, S. & ÖZGÜN, C., 2012. *Balkanlar-II*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- TAŞAR, M. M., METİN, B. & ÜNALTAY, A., 1996. *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- TİKEN, S., 2009. Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü Adlı Romanına Oluşumsal Yapısalcı Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, Issue 13, pp. 43-56.
- TİLBE, A. (1999). Camus'nün Veba Adlı Romanına Toplumbilimsel Bir Uygulama (Bildiri). Ankara Üniversitesi, Tömer Gaziantep Şubesi, Edebiyat ve Toplum Sempozyumu (4–5 Haziran 1999). *Bildiriler Kitabı*, (ss. 105-111). Gaziantep: Ankara Üniversitesi, Tömer Basın Yayın Müd. Yayınları.

- TİLBE, A. (2004). Jean Paul Sartre’in Bekleyiş adlı romanına Goldmann’cı yazın toplumbilimsel bir yaklaşım. Köksal Alver (Ed). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, (ss. 93-116). Ankara: Hece yayınları.
- TİLBE, A. (2010). Georges Lukacs ve Lucien Goldmann’ın Yaklaşımıyla Fransız Yazınında Kişi Sorunsalı (Bildiri). Ertuğrul İŞLER ve Ark. (Ed). Pamukkale Üniversitesi, Uluslararası BAKEA – Batı Kültürü ve Edebiyatları Araştırmaları Sempozyumu, (7-8-9 Ekim 2009). *Batı Edebiyatında Kahraman*. nu., 17. (ss. 27-36). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- TİLBE, A. VE TEKİN, P. (2012). André Malraux’nun İnsanlık Durumu: Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme (Bildiri). Ali Tilbe ve Ark. (Ed). Namık Kemal Üniversitesi, VIII. Ulusal Frankofoni Kongresi, (16–18 Mayıs 2012). *E-BİLDİRİLER / E-ACTES*. (ss. 242-255). Tekirdağ.
- TİLBE, A. VE TİLBE F. (2015). “Reşat Enis Aygen’in Afrodit Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme”, *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi / *Humanitas - International Journal of Social Sciences* by the Faculty of Arts and Sciences at Namık Kemal University, Bahar / Spring, Sayı / Number 5, (ss. 187-216), Tekirdağ.
- TİLBE F. VE TİLBE A. (2016). “Yazın Toplum bilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme: Mahmut Yesari’nin "Çuluk" Adlı Romanında Çalışma İlişkileri”, *Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 25 Edebiyat Fakültesi Yayın No: 02, ss. 123-134.
- TODOROVA, M., 2003. *Balkanlar’ı Tahayyül Etmek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TODOROV, T., 2001. *Poetikaya Giriş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- TÜRBEDAR, E., 2010. *Barışın 15. Yıldönümünde Bosna-Hersek: Dayton Barış Anlaşması’nın Neticelerinin Değerlendirilmesi*, Ankara: Tepav.
- TÜYSÜZOĞLU, G., 2012. Çatışma ve İşbirliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar’ın Siyasal Görünümü. *Avrasya Etüdlere*, pp. 83-110.
- ÜLGER, İ. K., 2003. *Yugoslavya Neden Parçalandı?*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- ÜLKER, İ., 2011. *Balkanlarda Sırp-Boşnak İlişkileri (1945-1995)*, Diyarbakır: Fırat Üniversitesi.
- YAVUZ, M. H., 2001. Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi. %1 içinde *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*. Ankara: Liberte, pp. 35-64.
- YEŞİLÇİÇEK, V., 2010. *Ayşe Kulin’in “Hayatı, Sanatı, Eserleri”*, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- YUMRU, D., 2016. *Ayşe Kulin’in Yapıtlarında Toplumsal Sorunlar Ve Eğitim*, Ankara: Ankara Üniversitesi.

